

Hiiumaa varase elektrifitseerimise ajaloo jäädvustamine ja eksponeerimine

MTÜ Ajaloolised Võtted
Reg. nr. 80281214
Uus 26 B, Kärkla 92413

Sisukord

Sisukord	3
Sissejuhatus.....	5
Elektritootmine Hiiumaal 20. sajandi esimesel poolel enne Teist maailmasõda.....	7
Mälestusi Kärkla kalevivabrikust.....	10
Kunstiidivabrik Kõrgessaares	11
Manivald Kuik Luguse vesiveskist	14
Elektrivalgustus Kärdlasse (Lääne Elu 27. jaan. 1934)	15
Seisak elektrivalgustuse sisseseadmisel Kärdlas (LE 7. veebr. 1934).....	16
Elekter Kärkla noorteühingu majja (Lääne Elu 28. sept. 1934).....	17
„Egiptuse pimedus” Kärkla tänavail (Lääne Elu 28. sept. 1934).....	18
II. Väikeste asula-, talu- ja külaelektrijaamade rajamine Hiiumaal Teise maailmasõja ajal	27
Sõja-ajal rajatud elektrijaamad Hiiumaal (teadaolevad):	28
Intervjuu: Meeliks Julge Hiiumaa elektritootmisest	28
Intervjuu: Jaan Pomerants Jausa vesiveskist.....	32
Üks veski seisab vete pääl ... [Jausa vesiveski].....	34
Intervjuu: Enno Rüütelmann Luguse veskist	37
Reheselja elektrijaam	37
Väsimatu töömees	37
Manivald Kuik. Kuidas Selja küla silmavalgust sai (Hiiumaa 24. juuli 1990)..	40
III. Küla- (kolhoosi-) ja ettevõtete elektrijaamade rajamine enne saare ühtset elektrifitseerimist 20. sajandi 50.-ndatel–60.-ndatel aastatel.....	43
Intervjuu: Ülo Noorkõiv elektritootmisest Kõpus.....	45
Ülo Noorkõiv – meenutusi Kõpu elektrist.....	46
Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 1.....	50
IV Hiiumaa varasema elektrifitseerimisega seotud objektid, esemed ja seadmed	52
Hiiumaa elektrifitseerimine - artikleid ajakirjandusest.....	61

Sissejuhatus

Käesolev uurimus keskendub perioodile, mis eelnes elektritootmisele Kärkla Elektri-jaamas pärast II maailmasõda ja järgnenud Hiiumaa järk-järgulisele ühendamisele ühtsesse elektrivõrku.

Perioodi valik on tingitud asjaolust, et Kärkla Elektri-jaama ajalugu ENSV-perioodist on võrdlemisi detailselt dokumenteeritud tänu Meeliks Julge kirjatöödele. Kirjutiste sari on publitseeritud "Hiiu Lehes" ja on seetõttu huvilistele kättesaadav.

Elektritootmise varajase ajaloo Hiiumaal võib tinglikult jagada kolme perioodi:

I. Elektritootmine 20. sajandi esimesel poolel enne Teist maailmasõda.

Selle perioodi peamised tegevused olid seotud Kärkla Kalevivabriku ja lähema ümbruse elektrifitseerimisega. Säilinud kirjalikud allikad räägivad peamiselt vaid kavatsustest elektrifitseerida Kärkla ja Käina, samuti plaanist rajada Pihla raba turbal töötav elektri-jaam. Perioodi jäävad ka esimesed taluelektri-jaamad tuuleturbiinide baasil.

II. Väikeste asula-, talu- ja külaelektri-jaamade rajamine Hiiumaal Teise maailmasõja ajal.

Maailmasõja tingimused tekitasid olukorra, kus elektritootmine osutus möödapääsematuks: valgustuspetrooli ei olnud võimalik kusagilt hankida. Lisaks olid mahajäetud Nõukogude sõjaväebaasid ettevõtlikele meestele varustuse: generaatorite, juhtme-traadi, isolaatorite, stepslite-pistikute ja muude tarvikute hankimise kohaks.

III. Küla- (kolhoosi-) ja ettevõtete elektri-jaamade rajamine enne saare järk-järgulist ühtset elektrifitseerimist 20. sajandi 50.-ndatel-60.-ndatel aastatel.

Antud perioodi kohta informatsiooni hankimine osutus üllatavalt keeruliseks. Ootuspärane allikas: ajaleht "Nõukogude Hiiumaa" ei kajastanud väikeste elektri-jaamade rajamist ja eksploatatsiooniargipäeva praktiliselt üldse mitte. Peamiseks allikaks osutus võrdlemisi napp suuline pärimus.

Elektritootmine Hiiumaal 20. sajandi esimesel poolel enne Teist maailmasõda

Eestis hakati elektrit valgustuseks kasutama Kreenholmi vabrikutes 1882. aastal. 1893. aastal valmis Kunda tsemenditehase hüdroelektrijaam, mis võimaldas elektrit kasutada juba seadmete käivitamiseks. Pärnu linna elektrijaam valmis 1907, Tartus 1910, Tallinnas 1913. Pärast Esimest maailmasõda toimus aktiivsem väikeste elektrijaamade asutamine (Kuressaare 1918, Haapsalu 1918). 1928. aastal korraldatud loenduse andmeil oli Läänemaal 24 veejõul töötavat ettevõtet, neist tootsid elektrit 6, Saaremaal olid vastavad arvud 7 ja 2. 1938. aastal toodeti Eestis 98% elektritootmisest kohalikest ressurssidest. 1939. aastal sai Eesti maaelanikkond elektrit 42 elektrijaamast, elektrifitseeritud oli u 2000 talu (alla 2%). Kui 1930.-ndate aastate keskel hakati kavandama tervet Eestit katvat ühist elektrivõrku, jäid Saaremaa ja Hiiumaa sellest välja. Saarte ühendamist ei peetud majanduslikult otstarbekaks ja sel ajal puudusid ka seda võimaldavad tehnilised lahendused (kõrgepingeline merekaablid). (M. Kala. Eesti NSV elektrifitseerimise ajalugu. Tallinn 1971)

Esimeseks- ja pikka aega ainukeseks kohaks Hiiumaal, kus elektrit toodeti, oli Kärddla Kalevivabrik. Allikad mainivad napisõnaliselt ära ka Viskoosa vabrikusse ehitatud elektrijaama, mis sõjategevuse käigus kohe ka tegevuse lõpetas. (M. Julge "Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest, "NH" 13.10.1987)

Elektrit toodeti Kärddla Kalevivabrikus valgustuse tarbeks aurumasina abil alates 1912. aastast, see oli 110 V pingega alalisvool.

1913. aastast töötas vabriku elektrijaama vooluga ka Kärddlas tegevust alustanud Eesti esimene vabrikukino.

Esimesi allikaid vabrikus olemasoleva valgustusvõrgu kohta on pärit I Maailmasõja ajast, mil Hiiumaa okupeerinud Saksa Keisririigi väeosad olid oma majutuskohas Kärddlas püüdnud juhtmete vedamise ja ühendamise vabrikust oma elamist valgeks saada. Tegemist on mälestuskatkega: Magda Sõlg on andnud intervjuu NH ajakirjanikule L. Mooratsile ("NH" 22.12.1970).

Teave Kärddla Kalevivabriku elektritootmise agregaadid püstitolu, võimsuse ja arenguloo kohta osutus üllatavalt kesiseks. Põhiparameetriteks olid 100 kilovatti ja 110 volti alalisvoolu pinget. Kõrvalepõikena - kalevivabriku ülejäänud masinapargi kohta on info samuti üllatavalt napp.

On teada, et elektrit anti ainult vabriku tarbeks ja Vabrikuväljakul paiknenud hoonetele, hiljem ka Uuel tänaval paiknenud politseijaoskonnale. Voolu anti kell 23-ni, ainult "... viimastel aastatel (1940–41), kui vabrik töötas mitmes vahetuses, seda probleemi enam ei olnud..." ("Mälestusi Kärddla Kalevivabrikust" koost. L. Spassov, Kärddla 2003).

1934. aastal veeti vooluühendus Kärddla Noorteühingu majja Posti tänaval, nn. "Eeni maja", praegu sellel kohal puidutöökoda (Posti 19). Pidude puhul saavutati kokkuleppe Kalevivabrikuga anda voolu kuni 20 valgustuspunkti tarbeks, mis oli sellel ajal silmapaistev tulemus.

Kärddla koolis elektrivalgustust ei olnud. Küll aga olid aulas lava peal lambipesad ja juhtmed. Näitemängu või mõne muu ürituse tarbeks laenati agregaat ja anti voolu. Kellele agregaat kuulus, ei ole teada (M. Julge intervjuu dets. 2010).

Kolmekümnendate aastate keskpaigas lahvas korra Kärddlas diskussioon tänavavalgustuse sisseehitamise vajaduse üle. Esialgu näis, et kõik sujub: saabub kohale lokomobiil, hakatakse püstitama liiniposte. Hiljem tuli välja, et maa on külmanud, liinipostide paigaldamine raskendatud ja majad on aedlinnas üksteisest kaugel, mistõttu liinivedamine kulukas. Asjaga pihtahakkamine lükati edasi 1934. aasta sügisesse, kuid sinnapaika see jäigi. Sarnane diskussioon oli ka Käinas, kuid arutelust kaugemale ei jõutud.

Kolmekümnendate lõpus kerkis Kärddlasse väga esinduslik maja: "Fendti maja", Pikk 58. Sinna seadis omanik sisse autonoomse elektrivarustuse: „Teine päris eraldi agregaat oli Pika ja Aia tänav ristmikul Fendti majas. Ise seda näinud ei ole, aga ilmselt oli mõni saksa päritolu seade. Fendti ise oli sakslane, kalevivabriku meister. Laskis ehitada suure maja, uhke betoonpostidega ja värvitud lippidega aed ümber. Saun ja

jõujaam olid eraldi väikses majas, praegu vist elab selles majas Rehepapp (Pikk t. 56?). See agregaat andis voolu ainult oma majale, keegi teine sealt ei saanud. Maja valmis kolmekümnendate lõpul, ta sai sees elada vaevalt 1–2 aastat enne Saksamaale minekut.“ (M. Julge intervjuu dets. 2010).

Eesti aja keskepaigas hakkas levima tuuleturbiinide püstitamine talumajapidamistes elektri tootmiseks. Ajakirjanduses ilmusid selgitavad artiklid ja tööjoonised. Hiiumaal oli esimesi teadaolevaid turbiine Kärddlas, Kraavi 5.

„Kärddla, Käsü tuuleturbiin – oli Kärddlas ainuke nii suur tuuleturbiin. Mõni pisike akulaadimise dünamo võis ju veel kusagil puuladvas olla, aga täpselt ei tea. Käsü turbiin oli akude laadimiseks ja vist oli selle küljes ka treipink. Mis aastal see turbiin üles pandi, seda ei tea, aga kui 1935. aastal koolis hakkasin käima, siis see juba oli olemas. Millal ta maha võeti, ei oska ka öelda. Vahel tugeva tuulega läks seal jälle midagi nässu ja tuli parandada. Turbiin võeti maha varem, mast seisis veel tükk aega püsti. Käsü juures oli ka Eesti Ringhäälingu akulaadimispunkt, selle jaoks oli ilmselt bensiinimootoriga pisike agregaat. Kuna ta niigi juba akude laadimisega tegeles, siis tehti ka see ringhäälingu punkt tema juurde. Tal olid veel isetehtud asendusakud, nii et laadimise ajaks said asendusaku omale ja võisid raadiot edasi kuulata. Raadio akut tuli laadida umbes kord kuus. Raadioakudele oli sisse ehitatud voolutaseme (akuhappe tiheduse) indikaator – läbi klaasi paistis hernetera suurune ujuk, kui see põhja langes, siis oli varsti aku täiesti tühi. Parematel akudel oli neid ujukeid kaks-kolm, kui kolmas ujuk ka põhja langes, siis oli aku tühi.“ (M. Julge intervjuu dets. 2011).

Tuuleturbiiniga raadioakude laadimise punkt oli veel Kõrgessaare vallamajas [Hiiu Teataja 8.12.1936).

Väikese, ainult oma majapidamist varustava tuuleturbiini ehitas Selja külas Elmar Parbo, Kaigutsis vennad Kingsepad (M. Kuik, “Hiiumaa”, 24.07.1990).

Kas sõjaeelsel ajal taludes veel selliseid turbiine töötas, selle kohta praegu andmed puuduvad.

Käina jahu-, villa- ja saeveskis alustas 1926. aastal tööd Oskar Saarna (s 1911). Algul saepaku rullija, pärast höövelmasina peal ja saeveski motoristina. 1941. läks mobilisatsiooniga Venemaale. 1950. aastast Käina MTJ-is, oli aastaid töökoja motorist, andis külaperedele valgust kella 7-st kuni 24-ni. 1958. aastal jõudis Käinasse liinielekter Kärddlast. (NH 22. märts 1986)

1. Kärddla Kalevivabrik, oli ka raadioakude laadimispunkt
2. Viskoosa kunstiõdivabrik
3. Fendti eramü Kärddlas
4. Käsü tuuleturbiin Kärddlas
5. Ringhäälingu akulaadimisagregaat (bensiinimootoriga?) Kärddlas Käsü juure
6. Kõrgessaare vallamajas ringhäälingu akulaadimispunkt tuuleturbiiniga (1936)

Kaigutsi tuulegeneraatori laba Hiiumaa Muuseumis. Foto Urmas Liit

Kärdla kalevivabriku makett Hiiumaa Muuseumis.

Mälestusi Kärkla kalevivabrikust

Mälestusi kogusid Evald Teras ja Leonid Spassov. Üles kirjutas Leonid Spassov.
Kärkla 2003

Leo Härma (sündinud 29.09.1924) lk 49:

“Sain vabrikusse 1941, aga täpselt ei mäleta, kas jaanuaris või veebruaris. Igatahes uus aasta see oli. Vabrikus peeti esimene nääripuu, nii et pärast seda. Läksin kangruks ja Leht Karla õpilaseks. See õppimine oli ka omaette. Vana kaks-kolm päeva näitas. Siis ütles, et: „Ma lähen nüüd **Mändsalu Evaldi juurde alla elektrijaama** ja õhtul tulen vaatan, mis sa siin oled kokku keeranud.” Esimene asi oli, kui tagasi tuli, küsis: „Mitu meetrit sa päevas kudasid?” See oligi see õpetamine.”

Rita Hollak (sündinud 6.02.1932. Kalevivabriku viimase direktori tütar, elab Saksamaal Berliinis), lk 89:

“Töötasu oli meistril 250 krooni. Minu isa töötasu oli 500 krooni pluss 13. kuu töötasu. Detsembri töötasu oli seega 1000 krooni. **Tasuta korter, elekter ja küte.** Meie käsutuses olid kaks autot ja talvel hobune ja saan Hellermaale sõiduks.”

Irina Kask (sündinud 24.12.1919. Oma lapsepõlves ja noorusaastatel elas ta küllalt kaua Kärklas ja oli isa kaudu tuttav kalevivabrikuga), lk 99:

“Minu isa Georg Heitmann on töötanud Hiiu-Kärkla Kalevivabriku pearaamatupidajana aastatel 1923–1941. Olin kolmeaastane, kui saabusime 1923. aasta maikuus Kärdlasse. 1925. aastal kolisime vabrikuhuovile, kus saime omaette majakese, mis on tänaseni alles.

Meil oli majas elekter, kuid ainult kella 23-ni. Siis vabriku dünamo seiskus, ja kes tahtis kauem üleval olla, pidi leppima õlilambiga. Alles viimastel aastatel, kui vabrik töötas mitmes vahetuses, seda probleemi enam ei olnud.”

Kärkla kalevivabrik. Repro erakogust.

Kunstiidivabrik Kõrgessaares

A. Juursalu, 8. aprill 1976 Nõukogude Hiiumaa nr 43 lk 3

Käesolevas kirjutises püüab autor käsitleda omaaegse kunstiidivabriku rajamist ja hävitamist Kõrgessaares, praeguse konservitehase asukohal. Peale kaasaegsete mälestuste rajaneb käsitus kauaaegse koolijuhataja ja agara ühiskonnategelase **Voldemar Kumari-Kvarnströemi** jutustusel, kes töötas vabrikus kassapidajana. Sellele lisandub veel meistrina ja hiljem vabriku hooldajana töötanud **Juhan Paulini** jutustus.

Põhjusi, miks vabrik just Kõrgessaarde ehitati, oli mitu. Siin oli kõigepealt olemas tooraine metsa näol, samuti mage vesi, mida tootmises palju vaja läks, ning peamine –ehitusmaterjal raudkiivid ja paas, viimane ka lubja põletamiseks. Kaasa rääkis sadama lähedus. Ka oli sel ajal müüa Kõrgessaare mõis.

Nimelt oli Siberi-Ungri viimaseid võsusiidid krahv **Evald Ungern-Sternberg** pankrotti läinud. Mõisa ostis siis Belgia aktsiaselts „Viscosa” eesotsas direktor **Berensiga**. Et aga direktor kui ka enamik aktsionäre olid juudi rahvusest, kellel teatavasti tsaarivalitsus maavaldusi osta ei lubanud, osteti mõis fiktiivselt Poola daami Bodarevskaja nimele.

Vahemärkusena on huvitav mainida, et umbes samal ajal ehitati ka Pärnus Voldhofi tselluloosivabrik. Saatuse kujunes sõsarettevõttele ühesuguseks. Ehitatud Esimese maailmasõja eel, hävisid nad selle käigus ja pärast Teist maailmasõda rajati nende asemele ajakohased kalatöötlemisettevõtted.

Võib arvata, et tselluloosivabrikute ehitamine teenis ühtlasi sõjatööstuslikku eesmärki. Eriti on see oletus maksev „Viscosa” suhtes. Nii ehitati vabrik laialdasel maa-alal ühekorruselisena, kuigi mitmekorruseline oleks tulnud odavam nii ehitamisel kui ekspluateerimisel. Ilmselt arvestati madalas hoones vähemat kahju plahvatuse puhul. Nagu mainis endine vabriku hooldaja J. Paulin, olevat kord vabrikut külastanud asjatundja, kes juhtinud tema tähelepanu laagripesadele ja muudele seadeldistele, mis olevat liigsed siidivabrikule, kuid võimaldavat vabriku kiiret üleviimist sõjatehaseks.

Vabriku ehitust alustati **1909.** aasta varakevadel, kusjuures projektid kui ka muud eeltööd muidugi juba varem olid tehtud. Kõigepealt alustati mageda vee baasi rajamisega. Selleks valiti niinimetatud Kõõna auk, millele ehitati ümber umbes 7 kilomeetri pikkune vall. See on säilinud praeguseni. Tema laius on alt üle kahe, pealt üle ühe meetri ja kõrgus umbes poolteist meetrit. Valli jaoks kaevati kõigepealt kraav, mis täideti saviga. Savi kaeti liivaga, peale laoti neljakandilised murumättad, mis kinnitati puust vaiadega. Valli kaitseks rajati lattaed ja selle taha pajuhekk. Hekk aga hävines kuiva ilmastiku ja ebasoodsa pinnase tõttu. Jälgi sellest näeme ainult Kirikulahe ääres oleva pajupuhmastiku näol.

Vall oli varustatud kahe tammiga, mille vrakid on säilinud. Merepoolne, betoonist valatud ja kahe läbilaskevõimega umbes 200 meetri pikkune niinimetatud valge tamm reguleeris veeseisu veehoidla ja mere vahel. Maapoolse tammina ehitati niinimetatud must tamm, mis reguleeris veeseisu hoidlat varustavate Tammelaia ja Veskilaiuse vahel. Tammelaiaist vabriku juurde suunduva teega paralleelselt kaevati veel praegu nähtav, umbes kolme kilomeetri pikkune kraav, mille ülesandeks oli veehoidla täitumisel ülejäänud vee suunamine Kirikulahte. Ühtlasi pidi see võimaldama ka kalaparvede suundumist kudemisajal laisidesse. Kraavi ületavad sillad olid varustatud kahe- kuni neljakordsete laudluukidega. Kärda–Kõpu maanteel asuva nn. tamm-silla ülesandeks oli vee jooksu takistamine kraavi hoidla täitmisel. Vabriku lähedalt põiki üle tee suunduva kraavi sild-tammi ülesanne oli jälle merevee takistamine kraavi mere kõrgseisu korral. Kodanlikul ajal aga sildade alused täideti, sest neil polnud enam otstarvet. Olgu märgitud, et tammide nimetused tulenevad nende värvusest.

Et kevadise suurvee ajal tekkis nii laiside kui ka neisse suunduvate ojade kaldail ülejutus, eraldati mõlemal kaldal kuni kilomeetrilaiune maa-ala. See haaras peale Otste ja Napi küla karjamaade ka kolm Jõeranna küla talu – Veski, Lepaniidi ja Vitsiku. Eraldati osalt ka uued maatükid mõisa valdustest.

Kraav veehoidlast veetornini oli lahtine kuni filtrini. Sealt edasi läks ta veetornini tsementtorudest drenaaži kaudu. Filtri vrakk on säilinud.

Veetorni ehitamisel selgus, et sealt voolab läbi mageda vee vool, mis läheb Jõeranna

lahest Kirikulahte ja on tingitud karstialast. Sellepärast tuli ööd ja päevad vett ära pumbata.

Vabrik ise ehitati raudkividest. Need purustasid töölisel peamiselt kivihaamrite abil. Kohale veeti hobuste ja härgadega ning seina tõsteti kondiauruga plokkide kaasabil.

Nagu praegu näeme, on vabrik ehitatud U-kujulisena. See oli esialgne variant. Projekti järgi oli ette nähtud veel teise sama kuju ja suurusega vabriku korpuse rajamine mere poole. Neid mõlemaid pidi teenindama hoovil asuv katlamaja-elektrijaam.

Töölistele olid eraldatud ja tähistatud ehituskruunid Kärddla–Kõpu maanteele suunduvate teede vahel. Ette oli nähtud ka endiste mõisahoonete ümberehitus ja uute tööliselamute rajamine vabriku juurde. Osa tööliselamuid oli endise mõisa karjatalli baasil juba valmis.

Seega oleks uus vabrikuasula kujunenud väikeseks linnaks. Meenutame, et Kärddlas oli sel ajal vaevalt 1500 elanikku, uues asulas pidi tulema palju rohkem.

Silmapaistev oli vabriku korsten, mis asus praegu allesoleva endise katlamaja loode-poolsel nurgal. Korsten oli valmistatud kärgtellistest, rajatuna umbes kahe meetri kõrgu-sele neljakandilisele paekivist vundamendile.

Korstnaehituse olid enda kätte kaubelnud kaks karedaloomulist sakslasest müür-seppa. Telliste, mördi ja muude materjalide ülestõstmiseks kasutati üle ploki jooksvat köit, mille ühes otsas oli laudplatvorm. Teise otsa oli rakendatud vana hobusesetukas, kelle edasi-tagasi sammumist juhtinud kohalik riukaid täis noormees. Kui platvorm tõusnud üles ja ehitajad haaranud materjali järele, lasknud poiss nõksu tagasi. Kus siis hakanud korstna otsast alla sadama donnervettereid. See kontsert olnud enamasti iga päev ja lõbustanud teisi vabrikuehitajaid.

Vabrik oli tolle aja kohta moodne. Juba avar **katlamaja-elektrijaam** kahte maja-korrust läbivate aurukatelde ja glasuurtahviitega kaetud seintega jättis mõjuva mulje. **Puudusid vanemate vabrikute nuhtlused transmissioonvõllid-rihmad ja rihma-rattad. Neid asendasid iga tööpingi ja masina juures elektrimootorid.**

Seoses vabriku ehitusega rekonstrueeriti ka Kõrgessaare sadam. Endist sadamasilda pikendati 320 meetrini. Palju sellega ei võidetud, sest vesi jäi ikkagi madalaks, vaevalt 2–2,5-meetriseks. Sadama ette ehitati umbes 20 meetri pikkune kaitsemuul. Edaspidi kavatseti seda pikendada mõlemast otsast, jättes vabaks ainult laevatee. Seega oleks sadam olnud täielikult varjatud välituulte eest.

Silla otsast kuni vabrikuni rajati raudrööbastega kärutee. Selle kaudu veeti laevadega saabunud ehitusmaterjal ja seadmed, samuti oli see ette nähtud valmistoodangu veoks sadamasse.

Ehitusel kasutatud palgid ja saepakud parvetati aurupükseri järel Kõpu metsast. Need veeti kanali kaudu juba varem sadamas olnud saeveskisse.

Suured vabrikukatlad, mis olid juba eelnevalt veekindlaks tehtud, transporditi laeva järel Tallinnast. Sadamast vabrikuni veeti need spetsiaalsetel keldudel härgadega ja puu-rulle mööda inimjõul.

Ehitamata jäi veel palju. Kavas olid ka laod, aidad jm. Vabrik valmis ja andis proovitöö pisut enne Esimest ilmasõda. Sõja puhkemisel aga katkes töö, sest enamik meestöölisi mobiliseeriti. Evakueerus ka vabriku administratsioon. Vabrikut ennast evakueerida ei saadud, sest merel oli blokaad.

Traagilisemaks sündmuseks oli vabriku osaline hävinemine. See sündis 1917. a. varasügisel Saksa okupatsioonivägede tungimisel Eesti saartele. Taganev tsaari sõjavägi oli kohustatud hävitama tähtsamad objektid. Pealegi asus Kirikulahe ääres sõjalennukite baas. Lennukipommide ladu aga oli vabriku kõrval. See lastigi õhku. Plahvatuse jõud olnud tugev. Mitme kilomeetri kaugusele ulatuva mürina saatel hävinud ka plahvatus-kolde lähedal asuv suur korsten. Nagu pealtnägijad jutustasid, olevat see esialgu nagu kummardunud, siis keskelt pooleks murdunud. Lähemal oleva vabrikukorpuse laed langenud sisse või jäänud armatuurräudadele rippuma. Lähedal asuvatelt mõisamajadelt lennanud välja aknaid ja varisenud katusekive. Imelikul kombel aga ei olnud sealjuures ühtegi inimohvrit.

Vabriku edaspidine saatus oli analoogiline teiste Eesti suurettevõtetega. Need määrati kodanlikul ajal hooldamisele või lihtsalt hävitamisele, sest oli katkenud side Venemaa laialdase turu ja varustusbaasiga.

Vaatamata purustamisele kui ka laialikandmisele, jäi järele küllaltki palju varandust,

kaasa arvatud ka endise Kõrgessaare mõisa oma. See müüdi spekulantidele võileivahinna eest. Elektrimootor maksis näiteks 25 senti, s.o. paberossipaki hind. Võimsad vabrikukatlad purustati lõhkeainega ja veeti vanarauaks.

Üldvaade Kõrgessaare mõisale ja Viskoosa kunstsiidivabriku hoonetele.
Foto Muinsuskaitseameti arhiivist.

Viskoosa viinaköök. Foto Muinsuskaitseameti arhiivist.

Manivald Kuik Luguse vesiveskist

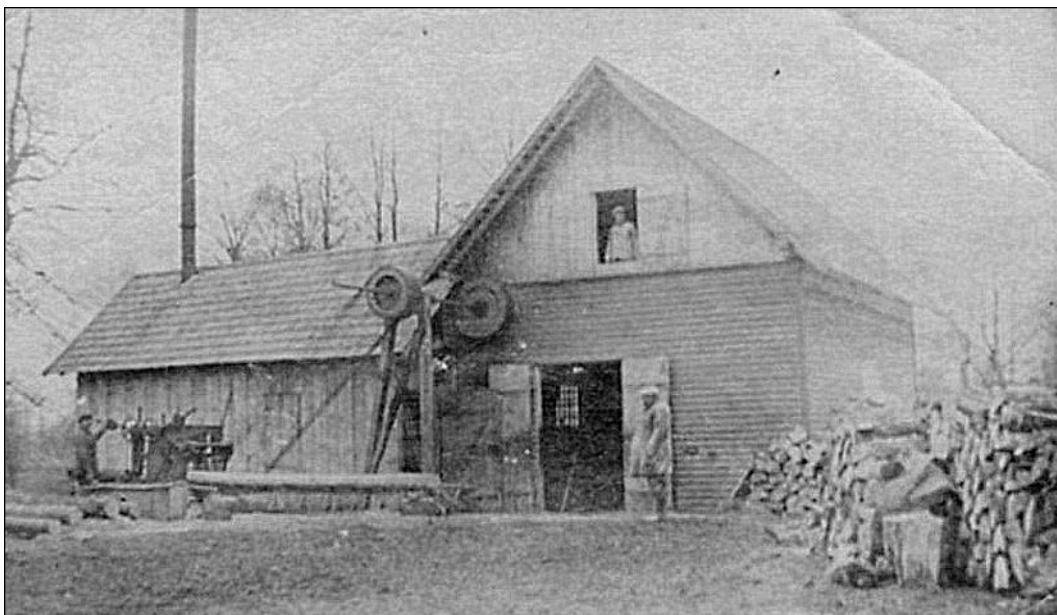
[. . .] Külas elas üle saare tuntud meistrimees Johannes Koor ehk talu nime järgi Trogama Juhan. Peremees oli kuulus õlleankrute valmistaja. Tema õlleankruid oli igas hiiu kodus ja ka mandril ja naabersaartel.

Ka perepoeg Osvald Koor oli üle valla tuntud mees. Tema töötas **Luguse vesiveskil** põhiliselt möldrina, kuid saagis ja hõõveldas puitu ning andis ümbruskonna taludele **elektrienergiat** (Veski kuulus Rüütelmannidele).

Tihti olid veskil jahvatamisel ülisuured järjekorrad. Osvald jahvatas öösel ja järgmisel päeval võis veskiline oma jahu või tangud kätte saada. Tasuks küsis Oss vilka tubakat, sest kaasa võetu lõppes ööjooksul otsa. Oss oli muide ka väga abivalmis veski-mees. Aitas inimestel viljakotte veskile tuua ja üles vinnata, ning valmis toodangut vankrile viia. Tubli mees oli ja rahvas hindas teda, tema töökuse ja tubliduse poolest suure lugupidamisega. [. . .]

August 2001.

Manivald Kuik - Kleemu küla mosaiik

Luguse vesiveski. Fotod erakogust.

Elektrivalgustus Kärdlasse (Lääne Elu 27. jaan. 1934)

Kärdla alevis tehakse juba pikemat aega ettevalmistusi elektrivalguse sisseseadmiseks. Asja algatajaks on keegi eraettevõtja Toonberg. Lähemal ajal saabub kohale lokomobiil ja hakatakse püstitama liiniposte.

Kärdla vajab tungivalt elektrivalgustust. Kuna aastaid on siin seni komberdatud hilisõhtutel suures pimeduses, siis on elektrivalguse sisseseadmine Kärdlasse väga tervitatav ja tänuväärne ettevõte. Sellepärast tuleb julgele ja ettevõtlikule asja algatajale anda au.

Elektrivalgustus Kärdlasse.

Kärdla alevis tehakse juba pikemat aega ettevalmistusi elektrivalguse sisseseadmiseks. Asja algatajaks on keegi eraettevõtja Toonberg. Lähemal ajal saabub kohale lokomobiil ja hakatakse püstitama liiniposte.

Kärdla vajab tungivalt elektrivalgustust. Kuna aastaid on siin seni komberdatud hilisõhtutel suures pimeduses, siis on elektrivalgustuse sisseseadmine Kärdlasse väga tervitatav ja tänuväärne ettevõte. Sellepärast tuleb julgele ja ettevõtlikule asja algatajale anda au.

Seisak elektrivalgustuse sisseseadmisel Kärddlas (LE 7. veebr. 1934)

Nagu üldiselt teada, oli loota, et Kärddla alevis seatakse lähemal ajal juba sisse elektrivalgustus. Nüüd on aga selgunud, et asi nii ruttu ei edene ja et enne tuleb ära võita palju raskusi, millest suuremaks on asjaolu, et Kärddla on aedlinn, kus majad asuvad teineteisest väga kaugel, mis teeb liinivedamise väga kulukaks. Kuid oluliseks raskuseks osutub praegu ka liinipostide ülesseadmine, sest maa on külmetanud.

Neil asjaoludel, nagu kuulnud, lükatakse elektrivalgustuse sisseseadmine Kärddla alevisse sügiseni edasi.

Seisak elektrivalgustuse sisseseadmisel Kärddlas.

Nagu üldiselt teada, oli loota, et Kärddla alevis seatakse lähemal ajal juba sisse elektrivalgustus. Nüüd on aga selgunud, et asi nii ruttu ei edene ja et enne tuleb ära võita palju raskusi, millest suuremaks on asjaolu, et Kärddla on aedlinn, kus majad asuvad teineteisest väga kaugel, mis teeb liinivedamise väga kulukaks. Kuid oluliseks raskuseks osutub praegu ka liinipostide ülesseadmine, sest maa on külmetanud.

Neil asjaoludel, nagu kuulnud, lükatakse elektrivalgustuse sisseseadmine Kärddla alevisse sügiseni edasi.

Elekter Kärkla noorteühingu majja (Lääne Elu 28. sept. 1934)

Hooaeg avatakse „Hästi õmmeldud sabakuue” ettekandega.

Kärkla noorteühingu juhatus pöördus hiljuti palvega Kärkla kalevivabriku valitsuse poole, et viimane omalt poolt kaasa aitaks elektrivalgustuse sisseseadmiseks noorteühingu majja. Vabriku valitsus, kõrgelt hinnates ühingu kultuurilist tööd, tuli esitatud palvele vastu ja lubas pidude korral kasutada elektrivooli 20 valgustuspunkti tarbeks. Juba eeloleval laupäeval, mil ühing hooaja avab näidendi „Hästi õmmeldud sabakuue” ettekandega, on seltsimajja viidud elektrivalgustus ja põhjalikult ümberkorraldatud näitelaval areneb lustakas tegevus eredate elektritulede valguses.

Viimaste aastate vältel on ühingu tegevus sammunud pidevalt edu suunas. Ühingu maja on mitmel korral remonteeritud. Hiljuti said valmis uued dekoratsioonid, mis suurel määral kaasa aitavad, et etenduste kordaminekut veelgi tõsta. Elektrivalgustuse saamisega on aga suur samm edasi jõutud, kuna ajakohase valgustuse juures võidakse ette kanda ka paremaid näidendeid, mis seni puuduliku valgustuse tõttu oli märksa raskendatud.

Laupäeval toimub ühingu hooaja avamine, ülnimetatud näidendiga. Agarad näitekunstist huvitatud tegelased, on juba mõnda aega töötanud haridusliidu instruktori Tinni juhatusel, et täiendada teadmisi ja omandada sel alal uusi tõekspidamisi, mis kõik omakorda välja pannakse, et „Hästi õmmeldud sabakuub” võiks vallutada pealtvaatajate poolehoidu.

Elekter Kärkla noorteühingu majja.

Hooaeg avatakse „Hästi õmmeldud sabakuue” ettekandega.

Kärkla noorteühingu juhatus pöördus hiljuti palvega Kärkla kalevivabriku valitsuse poole, et viimane omalt poolt kaasa aitaks elektrivalgustuse sisseseadmiseks noorteühingu majja. Vabriku valitsus, kõrgelt hinnates ühingu kultuurilist tööd, tuli esitatud palvele vastu ja lubas pidude korral kasutada elektrivoolu 20 valgustuspunkti tarbeks. Juba eeloleval laupäeval, mil ühing hooaja avab näidendi „Hästi õmmeldud sabakuue” ettekandega, on seltsimajja

viidud elektrivalgustus ja põhjalikult ümberkorraldatud näitelaval areneb lustakas tegevus eredate elektritulede valguses.

Viimaste aastate vältel on ühingu tegevus sammunud pidevalt edu suunas. Ühingu maja on mitmel korral remonteeritud. Hiljuti said valmis uued dekoratsioonid, mis suurel määral kaasa aitavad, et etenduste kordaminekut veelgi tõsta. Elektrivalgustuse saamisega on aga suur samm edasi jõutud, kuna ajakohase valgustuse juures võidakse ette kanda ka paremaid näidendeid, mis seni puuduliku valgustuse tõttu oli märksa raskendatud.

Laupäeval toimub ühingu hooaja avamine, ülnimetatud näidendiga. Agarad näitekunstist huvitatud tegelased, on juba mõnda aega töötanud haridusliidu instruktori Tinni juhatusel, et täiendada teadmisi ja omandada sel alal uusi tõekspidamisi, mis kõik omakorda välja pannakse, et „Hästi õmmeldud sabakuub” võiks vallutada pealtvaatajate poolehoidu.

„Egiptuse pimedus” Kärkla tänavail (Lääne Elu 28. sept. 1934)

Ka „Betlemma täht” kustus - 20 valguspunktiline süsteem nõuaks hooajalt ainult 250 krooni või 16 senti elanikult. Millal lunastatakse valimiseelsed lubadus-vekslid?

Meile kirjutatakse Kärdlast:

Kärkla alevielanikud ootavad pikisilmi, mil ükskord ometi niikaugele jõutakse, et sügisöödel, mil pimeduse ja pori tõttu liikumine tuntavalt raskendatud, vähemalt käidavamatel tänavatel korraldataks tänavavalgustus. Nimetatud küsimuse lahendamine ei võiks kuidagi olla ülejõukäiv ning asi vääriks kahtlemata suuremat tähelepanu kui sellele seni on pühendatud.

Alevivolikogu valimiseelsel kihutustööl lubati mitme rühmituse poolt korraldada Kärkla valgustuse küsimus. Üks rühmadest oli niivõrd vastutulelik, et juba käesolevaks sügiseks lubas igasse majja elektrivalguse sisse viia!

Kärkla alevi tänavatel valitseb endiselt pilkane pimedus ja varematel aastatel turuplatsil ainuke valgust jaganud petrooleumi hõõglamp. Mille rahvasuu tabavalt ristas „Petlemma täheks” on oma kohalt kadunud. Koos viimasega ka suurejoonelised kavatsused valgustuse küsimuse lahendamiseks.

Praegu oleks viimane aeg kiires korras sammude astumiseks, et vähemalt osaliselt lahendataks tänavate valgustamise küsimus, muidugi on igale selge, et töötatud elektrivalgustus igasse majja, peab ootama jääma heledamaid päevi.

Kui Kärkla alev jaotada risttänavate alusel umbes 20 valgustuspunkti, siis ühe punkti sisseeadmine ühes laterna ja sellekohase lambi muretsemisega, ei võiks maksma minna üle paarikümne krooni. Keskmise valgustusjõuga lampi kasutades, kuluks ühes valgustuspunktis 6 tunni jooksul 200–250 gr. Petroleumi, mis raha peale arvestatult teeks 4–5 senti. Muidugi tuleks palgata ametisse inimene, kes neid lampe põlema süütaks ja ka kindlal ajal kustutaks, arvestades selleks ajakulu umbes 4–5 tundi, siis leiduks isik, kes ühe kroonise päevatasu eest selle oma peale võtaks ja ühtlasi ka lampide-laternate korrashoiu järele valvaks. Iga valgustuspunkti kohta teeks nimetatud kulu välja 5 senti öö kohta.

Seega iga valgustuspunkt nõuaks öö kohta kulusid, mitte üle 10 senti, ehk kogu valgustussüsteemile 2 kroni. Silmas pidades, et tänavaid tuleks valgustada umbes 4 kuu jooksul (kuuvalgetel öödel pole selleks tarvidust), siis tõuseks valgustus-hooaja kulud üksnes 250 kroonile.

Kärkla alevis loetakse ligi 250 maja ning elanikke 1500 piirides. Arvestades osalise tänavavalgustamise kulude koormatust üksikelaniku kohta, siis võime ligikaudu märkida, et igale majaomanikule langeks sellisel juhtumil 1 kroon või iga alevielaniku kohta 16 senti piirides valgustushooajal.

Muidugi ülalesitatud kava ei rahulda täiel määral neid nõudeid, mis tänavavalgustuse kohta selle mõiste laiemas ulatuses esitatakse. Üks on aga selge, et Kärkla elanikud tunneksid rahuldust seesugusegi valgustusvõimaluse teostamisel. Petroleumi hõõglampidega valgustust kasutatakse mitmel pool meie kodumaa asulates, kus elektrivalgustust pole üldse võimalik kätte saada.

Kui Kärkla alevis ülmärgitud kakskümmend tänavate valgustuspunkti leiaks teostamise, mis kaugeltki pole kättesaamatu, siis muutuks liikumine pimedatel öödel poristel tänavatel märksa hõlpsamaks. Aleviisadel aga avaneks võimalus lunastada osaliseltki lubaduste vekslit, mis kõneles elektrivalgustuse viimisest igasse majja.

*

Omalt pool märgiksime, et ülalesitatud üldjooneline kava vääriks tõsiselt seda, et tema üle asjalikult järele mõeldakse ning püütakse leida võimalusi selle ellu viimiseks.

„Egiptuse pimedus“ Kärbla tänawail.

Ka „Betleemma täht“ kustus. — 20 valgustuspunktine süsteem nõuaks hooajalt ainult 250 krooni või 16 senti elanikult.

Millal lunastatakse valimiseelsed lubaduse-vekslid?

Meile kirjutatakse Kärblast:

Kärbla alevielanikud ootavad piti-
filmi, mil ilmekord ometi niikaugele jõu-
taks, et sügisöödel, mil pimeduse ja
põrvi tõttu liikumine tuntuvalt raske-
ndatud, vähemalt läidawamatel tänawa-
tel korraldataks tänavawalgustus. Kime-
tatud küsimuse lahendamise ei mõiks
kuidagi olla ülejõuläin, ning asi wää-
riks lahendamata suuremat tähelepanu kui
sellele seni on pühendatud.

Alewivolikogu valimiseelsel kibutus-
öööl lubati mitme rühmituse poolt korral-
dada Kärbla valgustuse küsimus.

Üks rühmabest oli niivõrd wastutu-
leik, et juba täesolewaks sügisels lubas
igaske majja elektrivalgustuse kisse
wita!

Kärbla alevi tänawatel walitseb en-
diseft piltane pimedus ja warematal
aastatel turuplatzil ainuke walguft ja-
ganud petroleumi hõõglamp, mille rah-
wasuu tabawalt ristis „Betleemma tä-
het“ on omalt kohalt kadunud. Koos
wilmasega ka suurejoonelised lawatufused
walgustuse küsimuse lahendamiseks.

Praegu oleks wiimane aeg kiiret kor-
ras sammude astumiseks, et vähemalt
osaliselt lahendada tänavate wal-
gustamise küsimus,

muidugi on igale selge, et tõstatud
elektrivalgustus igaske majja, peab oo-
tama jääma heledamaid päewi.

Kui Kärbla alevi jaotada ristikana-
wate alusel umbes 20 valgustus-
punkti, siis ühe punkti kisseeadmine
ühes laterna ja sellekohase lambi mu-
retsewifega, ei mõiks minna maksma
üle paarikümne krooni. Restmise wal-
gustusjõuga lampi lastades, kululs
ühes valgustuspunktis 6 tunni jooksul
200—250 gr. petroleumi, mis raha
peale arwestatult teeks 4—5 senti.
Muidugi tuleks palgata ametisse ini-
mene, kes neid lampe põlema süütaks
ja ka kindlal ajal kustutaks, arwestades
selleks ajaks umbes 4—5 tundi, siis
leiduks ikk, kes ühe kroonise päewatafu
eest selle oma peale wõtaks ja ühtlasi
ka lampide-laternate korrashoiu järele
walwaks. Iga valgustuspunkti kohta
teeks nimetatud lulu wälja 5 senti 88
kohta.

Seega iga valgustuspunkt nõuaks
88 kohta kulufid, mitte üle 10 senti,
ehk kogu valgustusüsteemile 2
krooni.

Silmas pidades, et täna waid tuleks
walgustada umbes 4 tuu soolful (tuu-

walgetel öödel pole selleks tarwidust),
 siis tõuseb walgustus-hooaja

kulud üksnes 250 kroonile.

Kärbla alevis toetaks ligi 250 maja
ning elanikke 1500 piirides. Arwestades
osalise tänavawalgustamise kulude koor-
matust ühtlasele kohta, siis mõine
ligitandu märkida, et iga majoamanikule
langeks sellisel juhtumil 1 kroon wõi
iga alevielaniku kohta 16 senti piirides
walgustus-hooajal.

Muidugi üla!efitatud lawa ei rahulda
täiel määral neid nõudeid, mis täna-
wate walgustuse kohta, selle mõiste laie-
mas ulatuses efitatals. Ots on aga
selge, et Kärbla elanikud tunneksid ra-
hulduft seefugusegi walgustuswõimaluse
teostamisel. Petroleumi hõõglampidega

walgustust lastatatakse mitmel pool meie
kodumaa asulates, kus elektrivalgustust
pole ühtse võimalik tätte saada.

Kui Kärbla alevis üla!margitud
kalkülümend tänavate walgustusepunkti
seia!s teostamise, mis laugeliki pole
tättesaamatu, siis muutuks liikumine pi-
medatel öödel poristal tänawatel märksa
hõipsamaks. Alewiifabel aga awane!s
mõimalus lunastada osaliseltki lubaduste
welslit, mis kõneles elektrivalgustuse
wiimist igaske majja.

Omalt poolt märgitfime, et üla!efita-
tud ülbjooneline lawa wäärib tõsiselt
seba, et tema üle asjalitult järele mõel-
daks, ning püütaks leida mõimalust
selle ellu wiimiseks.

1934 10 23 Lääne Elu 81/3

Tänavavalgustusest saab asja [Kärdla tänavavalgustuse küsimus on paigalt nihkunud]

Tänavavalgustusest saab asja.

Esialgu seatakse sisse 4—5 valgustuspunkti. — Alevivalitsus kutsub kodanikke kaasa aitama alevi kultuurilise välimuse tõstmiseks.

Kärdla tänavavalgustamise küsimus on paigalt nihkunud. Nüüd päeval avaldab alevivalitsuse poolt alevi kodanikele ja organisatsioonidele kutsu, milles rõhutatakse alevi tänavate valgustamise hädavajalikkust ja kutsutakse kodanikke jõutööga kaasa aitama alevi ajatõrjusele tõstmiseks. Alevivalitsus on käesoleval aastal töötavasse võtnud looimaja moodendamise, maade planeerimise ja muud suuremad tööd. Sellepärast ei suuda alevivalitsus ainult käesoleval aastal enam täielikult tänavavalgustust läbi viia, vaid seatakse sisse ainult 4—5 valgustuspunkti.

*

Alevivalitsuse tänuväärne algatus tohib leida kõige laialdasemat poolehoidu. Hiiumaa olulisemad testud — Kärdla — on tänavate valgustamise asja seni viibinud üpris viletsas olukorras. Suht

teisi, kaugelt väiksema tähtsusega testud, on selles osas teinud suuri edusamme. Jääb vaid oodata, et Kärdlasegi peatselt jõudem tänavavalgustus aitab kaasa alevi kultuurilise välimuse tõstmisele. Lähemal ajal avaldame istute ja organisatsioonide nimesid, kes asja tähtsust vajalikul hinnates on alevivalitsusele tulnud appi tänavavalgustuse sisse seadmisel.

1934 11 06 Lääne Elu 85/3

Tänavavalgustus Käinasse. Esialgu seatakse üles 4-5 valgustuspunkti

Tänavavalgustus Käinasse.

Esialgu seatakse üles 4—5 valgustuspunkti.

Käina alevi valgustamine saab tõhustaks. Majandusühituse tänuväärsele algatusele on vastu tulnud ka wallavalitsus, kes wallavalitogu otsuse kohaselt annab lampide ostmiseks 20 krooni. Esialgu seatakse üles 4—5 laternat.

Nüüd kawatseti osta 1000-lüünlalisi gaasilampi, kuid hiljem loobuti sellest ning jääd peatuma petrooleumi laternate juurde, mis on umbes samasugused, kui Kärdlas tarvitusele tulevad laternad.

Laternate hind on umbes 10 krooni, ühes ülesseadmise tuludega. Walla-

litogu poolt määratud summat jatlub 2 lambi ostmiseks ja ülesseadmiseks. Majandusühitus omalt poolt seab üles 2 laternat.

Valgustamise läbiviimiseks ja mõtte algatajaks on majandusühitus, kes alul pööras wallavalitogu poole palvega, et viimane määraks gaasilambi ostmiseks vajaliku krediidi. Lamp pidi maksma 50—55 krooni. Wallitogu ei leidnud aga võimaliku olevat lambiostmiseks nii suurt summat määrata. Valgustamise tulud jäävad majandusühituse kanda, millise seisuksuga ühitus ka on arvestanud.

1935 08 20 Lääne Elu 62/3

Elektri küsimus [Elektrivalgustuse sisseseadmise küsimus Kärkla alevisse on juba olnud korduvalt päevakorral. Eriti kõneldi sellest paar aastat tagasi, mil hr. Toonberg rajas Kärklasse saeveski. Asi võeti päevakorrast ära ilmselt kapitali puudusel]

Elektri küsimus.

Elektrivalgustuse sisseadmise küsimus Kärkla alevisse on juba olnud korduvalt päevakorral. Eriti reaalset lujul kõneldi sellest paar aastat tagasi, mil hr. Toonberg rajas Kärklasse saeveski. Nüüd on aga kõik need kavatsused jällegi vaibunud.

Millisel põhjusel elektrivalgustuse sisseadmise küsimus päevakorrast ära võeti, pole lähemalt laematele hulkadele teada, kuid arvatavasti põhjustas seda eelalgse kapitali puudus.

Sügisel lähenedes oleks aga jälle põhjust küsimus uuesti päevakorrale võtta. Võib-olla, et leiduks siiski wõtjawateid elektrivalgustuse sisseadmiseks Kärkla alevisse, kui kõik ringkonnad asja vastu ühiselt huvi tunnetäid.

1935 10 04 Hiiu Teataja 75/1

“Petlemma tähed” Kärklas. Tänavavalgustuse viletsused ja vintsutused

„Betlemma tähed“ Kärklas.

Tänavavalgustuse viletsused ja vintsutused.

Paar aastat tagasi, mil Kärkla alewis ainuke tänavavalgustuse allitana viiklus turuplatstil suure kõvera raudkontsu orjas „Betlemma täht“, ei tekitanud tänavavalgustuse küsimus alewielanikele kuigi suurt muret. Ja nii viiklus ja väiklus „Betlemma täht“ ja oli pimedusse uppuvale Kärklale ainukefeks päikeseks. Ja keegi ei nurisenud — rahulduti kõigega.

Kuid ühel heal päeval leiti, et „Betlemma täht“ on kõrgelt postti ot-fasi teadmata kuhu ära auranud. Ja sest saadik ei teadnud enam keegi, mil-lise saatuse osaliseks sai kuulus Kärkla „Betlemma täht“. Ja Kärkla rah-was lobistas ja müdistas pimebas — ja valgustuse küsimus ei teinud kelle-legi peavalu.

Kuid inimene ei ole igawesti ikka kõi-giga rahul. Nii olid lood ka Kärkla kodanikega. Raua ja hing ikka pime-bas tohmid: film igatseb weidi ka wal-gushelti ehkki mõnda Manni wõi Viis-betti näeb madrus kallistada ka pime-dasti.

Ja nii siis seati möödunud aastal alewi käidawamatesse kohtadesse üles mõned petrooleumilaternad, millestest aga ei jättunud alewi küllaldaseks wal-gustamiseks.

Kui seni on Kärkla alewis tänav-walgustus olnud väga vilets, ehk õi-gemini üteldes, teda pole peaaegu üld-gegi olnud — siis ei saa seda enam

ütelda. Nüüd on ses suhtes samm eda-si jõutud. Nimelt lasi alewivalitsus neil päewil lisaks senisele mõnele pet-rooleumilaternale üles seada suur hulk uusi laternaid, nli et edaspidi on kõik tähtsamad liiklemiskohad Kärkla ale-wis enam-wähem rahuldawalt walgus-tatud.

Ja nüüd ei peaks Kärkla bürjeritel enam põhjust olema nurisemiseks, sest et kuulsa jäljeta kadunud „Betlemma tähe“ asemel on alewi tänavale im-mitssema pandud suur hulk pisikefi „Betlemma tähekefi“. Sumal laitsku neid tattninasid, et need jälle ühel heal päewal jäljetult ära ei kaoks ja et jäl-le loogu alewit ei tabaks Egiptuse pime-bus.

1935 10 25 Hiiu Teataja 81/1

Emmaste raadiokuulajate ahastus [raadioakude laadimine Kärddlas on keeruline, kuna puudub bussiühendus]

Emmaste raadiokuulajate ahastus.

Ragu kohapealt kuuleme, on Emmaste raadiokuulajad väga mures aktumulaatorite laadimise pärast, mida oma lähemas ega kaugemas ümbrustonnas laadida ei saa. Seni on laadimist toimetatud Haapsalus ja Kuressaares, kuid see toiming võtab väga kaua aega, mispärast Emmaste raadiokuulajad on tõsiselt pahased laadimise võimaluse puuduse pärast.

Seetavasti laaditakse Kärddla telivabrikus ka aktumulaatoreid väga asjatundlikult, kuid Emmaste ja Kärddla vahel pole korrapärase ühendust, siis ei saa Emmaste raadiokuulajad seda võimalust kasutada.

Oleks tõesti väga soovitatav, et riigi raadioringhäälingu juhatus leiaks mingisuguse lahenduse aktumulaatorite laadimise asjus neis maanurkades, kus vastavad võimalused selleks puuduvad. See aitaks kahtlemata abonentide arvu suurendada.

1936 12 08 Hiiu Teataja 94/3

Kõrgessaare tuuledünamo töötab [ringhäälingult saadud tuuledünamo vallamajas raadioakude laadimiseks]

Kõrgessaare tuuledünamo töötab

Kohaliku vallavanema nõuandel ja laasabil on Kõrgessaare vallamajas ringhäälingult saadud tuuledünamo juba üles seatud. Dünamo töötavat nii võimalt, et ainult ühte akut korraga pole üldse võimalik laadida.

1939 02 23 Lääne Elu 23/8

Hiiumaa minevik, olevik ja tulevik. Kas on võimalik Hiiumaa elektrifitseerimine.

Hiiumaa minevik, olevik ja tulevik.

Hiiumaa erinevuste ja omapära põhjusi. Mere ja käsitöö suur tähtsus põllumajanduse kõrval. Kas on võimalik Hiiumaa elektrifitseerimine.

Hiiumaa kuulub administratiivselt Läänemaa kiiile ja moodustab viimasele üsna suure osa, kuid oma korralduste ja elamisviiside poolest moodustab ta teataval määral nagu ifeiseisva ühuse. Viimane asjaolu oli põhjuseks, mispärast räägiti tord Hiiumaast ifeiseisva maakonna kujundamise võimalustest ja tarvidustest. Et Hiiumaa on elanud oma elu lahkus Läänemaa mandrilistest osast, on arusaadav ja mõistetav. Kuigi praegu on ühendus mandriga enam-vähem korralik, vähemalt selles osas mis puutub reisirajate võrre, siis ei olnud see varemalt võrre niil. Kui praegu, lahise wee ajal, võib üle väina pääseda peaagu iga päev, on see siiski veel ajaga mitte täiesti sammu pidav olukord, arvestades Hiiumaal elavat rahvahulka ja juurenenud nõudmist, siis oli aastaid tagasi seifuford, kus paar või kolm korda nädalas läis laev üle väina. See sundis hiidlasi oma mitmesuguseid tarbeid rahuldama kohapealsetes ulatuses ja üle väina sõideti siis, kui pidi minema kogu või mõnele muule sõarale toimingule. Ka praegu (kuigi see on hõlpsus ja mitte eriti kulukas) ei löida põline hiidlane mõne tiibile asja pärast üle mere, vaid selleks peab olema tõhiseid põhjusi, mis paneb hiidlasi seda teha ette võtma. See oleks aga siiski ühefuglus, kui ainult seda näelime. Hiidlased on olnud ja on praegu kuulsad merimehed, kes tiinud läbi kõik maailma mered. Kui tõetada mõnd haemikku Hiin laati, kes praegu juhib abrakafipruud, siis kuuled varsti tultavat lugu, kuis ta läinud 16-aastajelt või veel nooremalt merd sõitma. Need tarastatud me-

remedel angi need, kes võitlevad saare mitte eriti pehme loodusega. Need on need, kes alunud kõige tormiemahe saare tippu, kurna, kus winguwad liigistuleel kütmi ja wabula-maid merelaineid oise wastu majajeinu latatawad. Need on aga ka need, kes saare tehwä maapinna wiia meremehe iduga rõõmlamaks ja wiljalandwamaks muudawad. Nii et hiidlane on külmwereline ja rahulik meremees, kes aga närwilistelt iga tiibile asja pärast ei hakka mitte üle wäina sõitma, waid kes oma asjaajamised, niipalju kui wähegi võimalik, ajab omal jõul, omal kulul, omas kodus. Sellest on tulnudki see olukord, et hiidlane on rännanud ja kultuurstunudki rohkem kui mitmed paigad siamaal, kuid sealjuures ometi loonud omad lombid ja oma saare mentaliteedi.

Hiiumaa minemikust tuntakse palju hüm-tawat. Mõned neist on muidugi muinaslooline rahwalooming, kuid sealjuures ka dub-seid tõsilugusid, mis omawad rohkem legen-daarte kui reaalse ilme. Näiteks Eestii muinašfangelane Suur Tõll on tihedalt seotud Hiiumaaga, kuna ta wend Eiger elas Hiiumaal. Teise näitena võiks tuua toda kuulsat Suuremõisa trahwi lugu.

Kui rääkida Hiiumaa rahwast ja tööst, siis peab ütleva, et Hiiumaa on rohkem tööstuse, digemini käsitöölise kui põllundusmaa. Hiiumaa maapind on enamuses tehwä ja sellepärast peab põllutöö tõrwal mitmesugust kõr-walteenistust osima, et selleks enamuses olnud merelõit, on endatundistatam, kuid siiski tuleb ka teisi ettemõtteid ette. Näiteks on üle Hiiumaalise kuulsuse omanud Willmannid

Wacmlas, kui head sepad. Viimased warusta-wad kogu Hiiumaad kui õppinud hobuferau-tajad hobufereandadega. Nõukamaid talundeid on rohkem Hiina wallas, mispärast seda kut-sutakse la Hiin mulgimaaks.

Kui warematal aegadel mõis Hiiumaal näha halettemismäärleid wiletsaid onne, siis nüüd hakkawad need üsna kindlas järjekor-ras kaduma. Üldine hoogus ehitus ja kogu-taunistamistöö on haaranud ka wälemaid kõihti ja nii näeme toredaid elamuid kerkt-wat Ündama, Lammela ja Kaasiku küllades.

Ühes tähtsamaks tööstuseks mõiks aga nimetada turbatööstust Mäewli rabas. Wiimane on praegu Kärbla kalewibrifit ette-wõte ja laab sealt endale küttematerjali. Nii-on öieti Hiiumaal kaks suuremat ettemõtet — Kärbla kalewibrif ja sama ettemõtte loodud Mäewli turbatööstus. On olnud for-dumalt kõneall, et nimetatud turbatööstust tuleks hakata kahtama üldise rahwamajandu-se huwides. Oletas täiesti mõeldaw ja täbi-wiidaw see seifuford, kus Mäewli turbatööd-tus seifats Hiiumaa elektrifitseerimise teenis-tuses, selt ebaloosulit olukord on selles mõi-tes Kärbla linnaga, et ta on wist ainuke pil-fane pime linn Eestis.

See turbatööstuse elektrifitseerimisele ra-fendamine nõuab muidugi kuuri kulufid nii linnalt kui ka Kärbla kalewibrifilt, kuid modernitseerimisega kaasas käimad hüwed ei tohiks olla mitte wäiksemad ja selle tädiwimi-ne amaks uued ja laiemad perspektiivid kogu Hiiumaal.

„Lääne Elu“ nr. 23. Reihapäewal, 23. weebbruaril 1939. Lf. 8.

1939 03 03 Lääne Elu 26/10

Ääremärkusi Käinast. Segadus nime suhtes lõpetatud. Ka siingi elekter päevaküsimuseks [Maavalitsuse ankeetküsitluse järgi on Käina kandis palju elektri vastaseid]

Ääremärkusi Käinast.

Segadus nime suhtes lõpetatud. Ka siingi elekter päevaküsimuseks.

Senini valitses siin täielik segadus nime suhtes. Vald ja enamik seltse kandsid Keina nime, kuna postkontor, majandusühisus ja mõned seltsid-ühingud olid Keina asemel keeliliselt õigema ja vanema ning rahvapärasema vormi „Käina“ tarvitusele võtnud. Vanasti oli Käina nimi ametlikult tarvitusel, alles hiljem venestuseajal sai Käinast venepärane Keina.

Valla nime muutmise oli mõni aasta tagasi ka vallavolikogus kaalumisel, ent lükati tagasi. Nüüd on tänu valitsusevõimule siiski võõrapärasest Keinast lahti saadud.

Elu siin kaugete käinakate seas, kes tuntud ka Hiiumaa mülkide nime all, läheb siiski kaunis vaikselt ja näib, et kanged Käina mehed hakkavad mõnes asjas Emmaste meeste alla jääma, sest viimastel on oma korralik meierei ühe koorejaamaga ja saavad piimast kaunis kena raha, kuna Käinas igas talus väike meierei on, mille saadusi pütivõiks nimetatakse ja mis hoopis vähem maksab kui meiereivõi.

Tänapäeval, kus aeg raha on ja kõiki töid püütakse ratsionaliseerida, et võimalikult väheste aja- ja jõukuluga võimalikult suuremaid tulemusi saavutada, oleks ratsionaliseerimise komiteele tänuväärne ülesanne välja selgitada, kui palju raisatakse koduse või valmistamisega kasutult aega ja kui suur kapital seisab Käinas käsikoorelahutajate all kinni. Tagasihoidlikult arvestades vist 2—3 miljonit.

Kuna mandril paljudes kohtades juba elekter taludesse on viidud ja rahvas seda hinnata oskab, siis oli päris heameel, kui Lääne maa-valitsus selles asjas ka hiidlaste arvamist küsis. Kuid siinjuures selgus, et see küsimus on kaunis delikaatne ja omamoodi prestiizhi küsimus, sest egas muidu valla jõukam mees, kel kaks talu ja kõik moodsad põllutööriistad on, poleks vastu olnud elektrile. Ei sobi ju kõigiga koos käia.

Muide, peab ütleva, et see küsimus oleks vajanud enne ankeeti natuke eelselgitust, siis oleks jaatavaid vastuseid kindlasti rohkem olnud.

Kuigi elekter veel kauaks võib unistuseks jääda, on raadio ja telefon siiski hästi levinud. Käina postkontori piirkonnas on ligi 130 raadio abonent ja telefoni keskjaamal üle 60 abonendi, kuid nurinaid kuuldu peamiselt telefoni kohta. Mitmed ootavat asjata telefoni sissepanekut. Palju pahandusi tekitavad ka järjestikku ühendatud telefoniaparaadid, millede juures ümberühendajaga pahatihti sekeldusi juhtub.

Kuid täiesti arusaamatu on siinne postikorraldus. Näit. saahuvad laupäeva hommikused Tallinna ajalehed alles esmaspäeva õhtupoolikul Käina, kuna samaaegsed lehed Kuressaares juba laupäeva lõuna paiku on. Käinamees.

II. Väikeste asula-, talu- ja külaelektrijaamade rajamine Hiiumaal Teise maailmasõja ajal

Sõja ajal oli terav puudus paljudest kaupadest. Üks selline asi oli valgustuspetrooleum. Elu sundis kombineerima: asuti lambarasvast küünlaid valmistama, kellel oli võimalust, tegi sõjaväelastega kaupa. Hiiumaal oli aga nõukogude sõjavägi jätnud maha midagi sellist, mida sai ära kasutada: hulgaliselt elektri tootmiseks ja ülekandmiseks vajalikke masinaid, seadmeid ja tarvikuid.

“Hoogne väikeste elektrijaamade ehitamine läks lahti sõja-aastatel. Seda põhjustas valgustuspetrooleumi või, nagu rahvas ütles, tuleeli puudumine. Seepärast pandi igale puudega koetavale lokomobiilile generaator taha ja valgus tuli. Osa elektrijaamu töötas ka veejõul (näiteks Luguse jõel). Elektriseadmed ja materjalid toodi mahajäetud sõjaväebaasidest. Kui palju Hiiumaal selliseid jaamu oli, pole teada (arvatavasti kahekümne ringis). Nüüd, kus mandrilt tuleb „suur elekter” Hiiu saare vallutanud, on väikesed jaamad ammu vanarauaks antud ja enamik nende kunagistest ehitajatest igavest und magamas ... Oleks tänuväärne, kui keegi veel sellel teemal oma mälestused avaldaks.” (Meeliks Julge. Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest. NH 13. okt. 1987)

Kõikides rannapatareides olid elektrijaamad, kahuripositsioonidel lisaks oma autonoomsed generaatorid. Oli traati, kaableid, isolaatoreid, lüliteid ja pistikuid. Lahingute kõma jõudis vaevu vaibuda, kui ettevõtlikud hiidlased läksid baasidesse “nodima”. Tähtsaim masin, mis oli võimalik hankida, oli elektritootmise agregaat, generaator. Saadud “nodi” eest Saksa okupatsioonivõimudele ei makstud midagi - mõneti imekspandav, sest sõjasaagina saadud varustusel oli tegelik ja arvestatav tarbimisväärtus.

On teada ainult mõned “tehingud”: “Laukal tehti vahetust sakslastega. Kaablite pealt kooriti tina maha ja müüdi kokkuostu, sakslastelt osteti installatsioonimaterjale – lüliteid, harukarpe ja muud.” (M. Julge intervjuu det. 2010).

Luguse vesiveski: “Sakslased müüsid venelastest maha jäänud kraami: osteti 25 kW dünamo-generaator, üks kuumpea mootor ja veoauto ZIS-5 mootor ning lisaks veel vene sõjaväe saeraam.” (E. Rüütelmaa intervjuu 2010).

Eesti-aja lõpuperioodil oli Hiiumaale soetatud juba mõned lokomobiilid, mis algselt käivitasid jahu- ja saeveskeid ja töötasid meiereides. Nüüd lisandus uus funktsioon: valgustusvoolu generaatori käitamine. Jausas, Lugusel ja Õngul tootis elektrit vesiveski.

Väikestest elektrijaamadest veeti liine nii kaugele, kui oli võimalik. Liinitraatideks kasutati kõike, mis elektrit juhtis. Vaskkaablid olid luksus, need harutati tavaliselt lahti keerduks ja liinijuhtmed kombineeriti taoliselt moel, et kandva terastraadi ümber mähiti kaks-kolm keerdu vasktraati. Kus liinitraatidega suurem nappus käes, kõlbas ühenduseks hädakorral ka okastraat. Sellistel liinidel olid lõpuotsas juba väga tuntav pingelangus, pirnid ainult hõõgusid.

Ühes majapidamises lubati kasutada kuni 40 W võimsust. Talu “elektrisüsteem” piirdus liitumispunktis kontakiga ja majapidamise ainus (või kaks: 15 ja 25 vatine) elektrikirp oli pika juhtme otsas, mis võimaldas valgustada seda ruumi, mida parasjagu tarvis oli.

Elektri eest tasuti vastavalt liitumise tariifile, voolumõõtjaid ei olnud. Külaelektrijaamu pidid tarbijad varustama küttepudega. Liinid rajati ühistegevuslikult. Voolu anti hommikuti ja õhtusel ajal, tavaliselt kuni kella 22–23ni. Voolu andmise lõpetamise signaaliks oli tavaliselt kolm katkestust elektrijaamast. Siis oli selge, et kohe saabub pimedus.

Toimisid ka mõned taludesse ehitatud tuuleturbiinid. Stabiilsema valgustusvoolu tarbeks oli lisaks vaja akusid, mida taas hangiti mahajäetud sõjaväebaasidest: Noorkõivu talu tuuleturbiin Kõpu külas (Ülo Noorkõivu intervjuu detsember 2010).

Sõja-ajal rajatud elektrijaamad Hiiumaal (teadaolevad):

Kärdla 45 kVA 220V vahelduvvoolugeneraator, jõuallikas: lokomobiil. 1941. aasta lõpp. Kalevivabriku elektrijaam hävis 1941, uus jaam sisustati terveks jäänud värvimajja. Hiljem lisandus 30 kVA puugaasiga töötav agregaat NATI.

Luguse vesiveski 25 kVA, lokomobiil ja puugaasil töötav ZIS-5 mootor, kuumpea mootor: 1942

Moka ja Mäe küla "Viltuveski", lokomobiil

Jausa vesiveski ja lokomobiil, 1943

Emmaste võitööstus, lokomobiil, 1942

Reheselja küla Simuna talu (Sööli töökoda) 1943

Agapäe meierei, lokomobiil, 1943(?)

Õngu vesiveski

Lauka meierei, lokomobiil

(?) **Luidja** saeveski, lokomobiil (?)

Undama Laasi talus ehitas Hermann Laur lokomobiiliga saekaatri ja jahuveski. Sõja ajal vedas traadid tuppa ja oli sealkandis esimene pere, kus elektrivalgus toas (E. Saar, Hiidlased sõjakeerises, Hiiumaa 18.07.1996)

Agapäe: Elektri saime Kurisu külla 1943. aastal. Küla meestest oli eestvedaja Jõe Mihkel. Traati toodi Palli patareidest. (Heljade Tähiste intervjuu 2010 kevad)

Intervjuu: Meeliks Julge Hiiumaa elektritootmisest

Räägime elektritootmisest Hiiumaal väljaspool Kärdlat.

Käina – seal tean ainult meiereid, kus elektrit tehti. Valge kivimaja on tänaseni alles, koondise alajaama juures. Kütteks oli neil puit, ilmselt lokomobiil. Mina nägin seda esimest korda, kui sõjaväest tagasi tulin, 1948 [?]. Sealt läksid liinid laiali, andis Käinale voolu. Teine koht Käinas oli koondise töökoda, seal oli diiseljaam, vist Stalinets. Saarna Oskar oli koondises põhiline elektriga tegeleja. Käina sai võrguvoolu (Kärdla elektrijaamast) 1949. aasta oktoobripühadeks.

Luguse vesiveski – ühekorra käisime Ühenduse kolhoosis sefiks ja ma käisin seda seal putitamas, seda vesiveskit olen oma silmaga näinud.

Sõjaaegsete elektrijaamade materjalid ja seadmed saadi enamasti mahajaätud vene baasidest. **Laukal** tehti vahetust sakslastega. Kaablite peal kooriti tina maha ja müüdi kokkuostu, sakslastelt osteti installatsioonimaterjale – lüliteid, harukarpe ja muud.

Reheselja – seal ma käisin mõned päevad tööd tegemas. Kärdla sadamas oli mereväelastel vanarauaplats. Kärdla elektrijaama direktor Ani märkas seal täiesti uut väikest diiselagregaati, ühe võlli peal generaatoriga. Küsis venelaste käes – jah, agregaat tuli remondist ja enam käima ei lähe, viisime vanarauahunnikusse. Enne olid veel diisli pihustid puruks peksnud, et ikka kasutamiskõlbmatu oleks. Ani kauples siis venelastelt välja selle agregaadiga, et annab kaalujagu vanarauda vastu. Generaatori viis Reheselja Kivi (kohaliku kalurikolhoosi esimees?). Reheselja töökojas lisati võllile otsalaager ja sai selle kasutusele võtta. Enne oli Reheseljal alalisvoolu võrk, uus generaator andis kolme faasiga vahelduvvoolu. Küsimus oli, kuidas võrkusid ühendada omavahel. Mind saadeti siis Kärdlast sinna tegelama selle asjaga, paar-kolm päeva olin kohal. Ehitasin kilbi niimoodi ringi, et ühel pool oli alalisvool ja teisel pool vahelduvvool, vastavalt vajadusele lülitati siis liinid külge. Täpselt ei mäleta, mis masin seal generaatoreid ringi ajas, aga lokomobiil see ei olnud, vist ikka diiselmasin. Rihmavahetusega ühendati generaatoreid. Ja seal selgus ka, mis Kärdlas äravisatud agregaadil viga oli olnud. Remonditehases oli korrosiooni kaitseks väljalasketoru vahele pandud pimetihend. Kohalikud mehed pole

seda märganud ja ei saanudki mootorit käima. See lugu võis olla viiekümnendate lõpus, sest Ani tuli direktoriks 1958.

Luidja saeveski – Luidja kaupluse vastas mere pool. Seal oli lokomobiil, andis voolu Luidjale ja ümbruse küladele.

Lauka – Laukal masinaid olen näinud. Seal käis aurumasina küljest rihm läbi seina, generaator oli õues, väga vaikselt käis.

Vaemla – Vaemlas venelaste lennuväljal võis olla generaator, sellest ei tea midagi. Mina käisin tööstuskombinaadis töötamise ajal villavabrikus elektrijuhtmeid panemas, aga kustkohast neile vool tuli, seda ei mäleta.

Suursadam – kui Kärddlast kõrgepingeliini sinna jõudis (1949–1950), oli kohapeal elekter juba olemas. Esimesel õhtul, kui ühendasime, kohalikud mehed kiitsid, et keevitamisel hoopis teine minek, vool on palju tugevam. Aga mis ajast kohapeal elektrit tehti, seda ei tea.

Tubala – seal hakati immutama elektriliini poste ja selle ahju jaoks oli vaja elektriliini, siis ühtlasi ehitati ka küla võrk. Nõmba sai elektriliini tükk aega hiljem. See immutusahi oli Tubalal Määvli teeristi vastas, Kärddlast minnes vasakul pool.

Kärdla, Käsü tuuleturbiin – oli Kärddlas ainuke nii suur tuuleturbiin. Mõni pisike akulaadimise dünamo võis ju veel kusagil puuladvas olla, aga täpselt ei tea. Käsü turbiin oli akude laadimiseks ja vist oli selle küljes ka treipink. Mis aastal see turbiin üles pandi, seda ei tea, aga kui 1935. aastal koolis hakkasin käima, siis see juba oli olemas. Millal ta maha võeti, ei oska ka öelda. Vahel tugeva tuulega läks seal jälle midagi nässu ja tuli parandada. Turbiin võeti maha varem, mast seisis veel tükk aega püsti. Käsü juures oli ka Eesti Ringhäälingu akulaadimispunkt, selle jaoks oli ilmselt bensiinimootoriga pisike agregaat. Kuna ta niigi juba akude laadimisega tegeles, siis tehti ka see ringhäälingu punkt tema juurde. Tal olid veel isetehtud asendusakud, nii et laadimise ajaks said asendusaku omale ja võisid raadiot edasi kuulata. Raadio akut tuli laadida umbes kord kuus. Raadioakudele oli sisse ehitatud voolutaseme (akuhappe tiheduse) indikaator – läbi klaasi paistis hernetera suurune ujuk, kui see põhja langes, siis oli varsti aku täiesti tühi. Parematel akudel oli neid ujukeid kaks-kolm, kui kolmas ujuk ka põhja langes, siis oli aku tühi.

Kärdla, Fendti generaator - Teine päris eraldi agregaat oli Pika ja Aia tänava ristmikul Fendti majas. Ise seda näinud ei ole, aga ilmselt oli mõni saksa päritolu seade. Fendt ise oli sakslane, kalevivabriku meister. Laskis ehitada suure maja, uhke betoonpostidega ja värvitud lippidega aed ümber. Saun ja jõujaam olid eraldi väikses majas, praegu vist elab selles majas Rehepapp. See agregaat andis voolu ainult oma majale, keegi teine sealt ei saanud. Maja valmis kolmekümnendate lõpul, ta sai sees elada vaevalt 1-2 aastat enne Saksamaale minekut.

Kärdla polgu kasarmutes eraldi voolu ei olnud.

Kärdla esimese elektrigeneraatori masin toodi Kärdla rannast saeveskist [1941?]. Seal oli sadama ja surnuaia vahel puudelaadimisplats, kuhu veeti talvel kokku metsamaterjali. Suvel veeti puukoorem hobustega merre, sealt laeti paatidesse ja paatidega viidi laeva. See laadimiskoht oli umbes selle koha peal, kus praegu on tulepaak. Seal puulaadimisplatsil tegutses ka see saekaater, selle omanik oli vist Vahtra. See saeraam oli järelveetav [?], töötas lageda taeva all, eraldi hoonet ei olnud.

Kui Pauska Tiia koostas Kärdla raamatut [Kärdla. Hiidlaste linn - 1988], siis ma rääkisin talle ka, et esimene elekter anti 1941, aga ta ütles, et see on vale aeg ja seda ei saa sisse panna, raamatus on 1946.

Hiljem Hiiumaa ajalehes tsiteeriti Läänlase artiklit, et pärast nõukogude vägede sissetulemist [1944. aastal] pisikene Kärdla elektrijaam andis juba esimesel õhtul voolu. Nii et saksa ajal ta töötas, keegi seda puruks ei lasknud. Sakslased olevat 1944. aasta sügisel ära minnes rääkinud, et Kärdla inimesed meile midagi halba teinud ei ole, sellepärast me siin ka midagi puruks ei lase, kuigi vastav käsk oli olemas.

Kärdla koolimaja – enne sõda olid kooli lava peal lambipesad ja juhtmed. Näitemängu või muu ürituse ajaks laenati masin ja anti voolu. Kelle käest masin laenati, ei tea. Agregaat seisi puukuuris, eestpoolt vaadates paremas nurgas oli eraldi ruum. Ja vist oli nii, et generaator oli koolil olemas ja seisis pidevalt kuuris, ainult mootor toodi juurde ürituste ajaks juurde. Kui käisin juba 4.-5. klassis, siis seisid kuuris selles ruumis kooli aiatööriistad.

Kärdla haigla – haiglas oli pärast sõda kaua aega kaks 45 A/h raudnikkelakut, kuni elektrijaamast voolu saamiseni [1949?]. Kas vanas haiglas [endine polikliinik Uuel tänaval] üldse voolu oli, selles ma pole kindel. Kindlasti oli elekter apteegimajas.

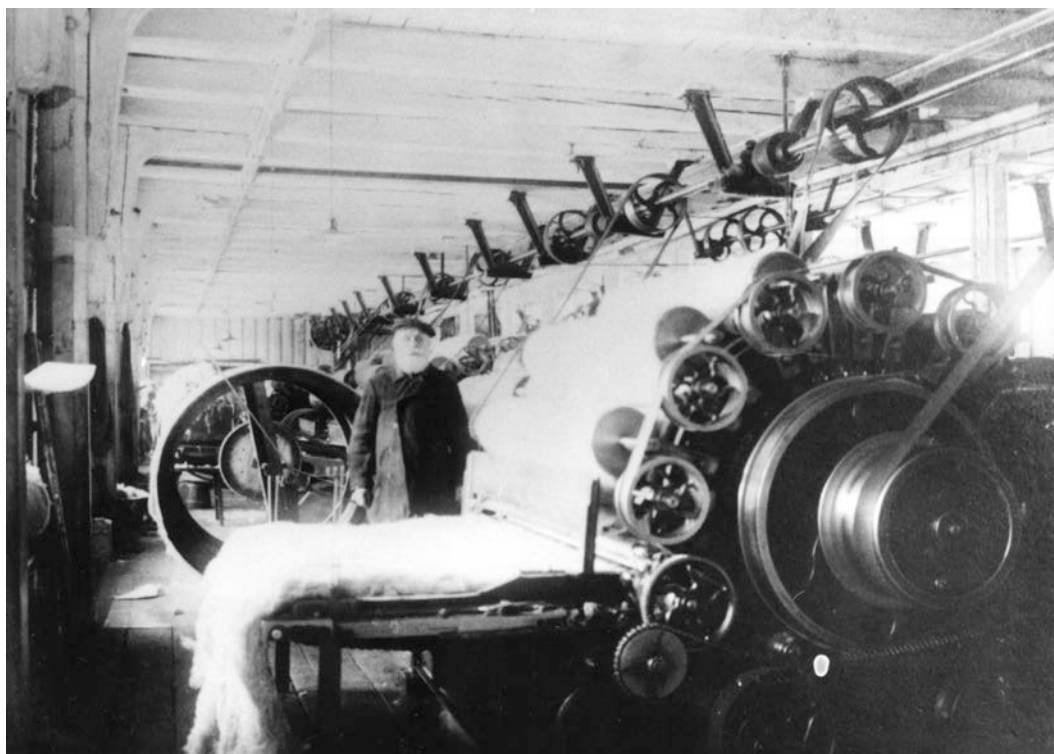
Kärdla kalevivabrik – kalevivabrikus sees ma kunagi käinud ei ole. Hiiumaa maa-koolidele tehti küll ekskursioone vabrikusse, aga mitte Kärdla koolis. Vabrikus oli 100 kW alalisvoolugeneraator, seda käitati ilmselt eraldi väiksema aurumasinaga, sest voolu oli vaja ju siis ka, kui vabrik seisis. Elektrijaam asus suure korstna kõrval, Vabrikuväljaku poolt vaadates paremal pool. Neil olid valgustusvoolu jaoks veel ka suured akupatareid. Vabriku kõik masinad käitati ühe aurumasinaga, selle jaoks oli väga suur ja keerukas ülekandesüsteem, võllid jooksid piki vabrikut ja korruste kaupa ja ka teistesse majadesse. Masinate külge ühendamiseks oli kaks rihmaseibi, üks oli võlli küljes kinni ja teine jooksis vabalt laagri peal. Kui oli vaja masin seisma jätta, nihutati kangiga rihm veoratta pealt vaba ratta peal, rihm käis ringi, aga masin jäi seisma.

Elektrijaamas võis küll olla mehi, kes teadsid kalevivabriku asju, aga ei mäleta, et sellest oleks juttu olnud. Vabriku elektrijaamas olid Hang ja Herbst. Hang läks Rootsi. Kuhu Herbst jäi [eestistatud nimega Sūgis?], kas läks ka ära, seda ma ei tea. Hilisem elektrijaama direktor Evald Mändsalu võis olla vabrikus tavaline elektrik, mitte juhtiva koha peal.

Enne elektrit oli vabrikus valgustuseks gaas. Gaasimaja asus preguse Priiankru kohviku koha peal Sadama tänava ääres. Seal ees [praeguse parkla kohal] oli maa sees kaks ümmargust kiviehitust, filtrid? [*muuseumis vabriku skeemil – gaasigeneraatori alused*]. Eesti ajal oli sinna lehm sisse kukkunud ja ära uppunud, siis tehti sinna kate peale.

Emmaste tuuleturbiin – on praegugi üleval Emmaste kooli juures tee ääres, seda kasutati farmi vee pumpamiseks, elektrit pole sellega tehtud. Saadi auhinnaks Moskvast põllumajandusnäituselt 1950.-ndatel aastatel. Minu meelest oli Hiiumaal veel teinegi selline turbiin?

Männamaa tuuleturbiin – vesikikivid ja laastumasin.

Kärdla kalevivabriku sisevaade. Laes näha transmissioonivõll ja elektrilambid.
Foto Hiiumaa Muuseumi kogust

Kärddla koolimaja. Foto erakogust.

Intervjuu: Jaan Pomerants Jausa vesiveskist

Kui vahepeal oli see segane aeg, inimesi lahti töölt lahti ja ta [vesiveski] ei olnud veel pärijatele kinnitatud, siis tulid need marakratid ja keerasid peenemad osad sealt küljest ära. Aga need ajad on nüüd möödas, eravaldusel enam omaniku loata käia ei tohi

Mina sündisin 31. detsembril 1947. Sel ajal oli meil juba elekter olemas, jaamas oli valves endine MTJ-i direktor Anton Vaus, Jausa küla mees, üks omanikest. Sel ajal oli elektritegemiseks Junkers diiselmootor, ei mäleta enam, kas ühe- või kahesilindriline, mis saadi sakslaste käest Tahkuna-Lehtma kandist.

Enne seda oli seal dünamo, mis käitati vesiratta pealt ja see hakkas tööle 1943. aastal. Dünamo oli toodud ka Tahkunast-Lehtmast. Võimsust ei tea, aga tugev ta ei olnud, ühe pere peale oli lubatud üks 40-vatine pirn, triikrauda kasutada ei tohtinud. Selle pani käima Anton Teller, väga nutikas mees ka elektri alal. Tema poeg Teller Juha elab praegu, oli Sõpruse kolhoosis elektrik. Kui kaua vesiratta pealt käis, ei tea, 1947. aastal käivitati juba mootoriga. Oma küla tarbeks anti ühefaasilist voolu kuni vist 1962. aastani, kui siia jõudis Narva elekter. Siin olid tarbijateks ainult majapidamised, mingit suuremat tööstust siin elektriga ei käivitatud.

Elektri eest tasumise tingimused on täpselt kirjas siin paberites, pidi tooma küttepuid.

Liinid on sellised, et terastraat (4–5 mm) oli keskel, kaks vasktraati (1–1,5 mm) olid sujuvalt selle ümber keerutatud. Teras kandis, vask juhtis elektrit. Need traadid on mul alles, need kerisime kokku.

Siit vesiveskist anti voolu 1947. aastani. Siis vaadati, et see jääb liiga küla serva ja ehitati uus hoone küla keskele tee äärde, viimati oli seal erapood. Iga pere pidi ehitamiseks andma ühe palgi. Maja pandi püsti ja seal oli elektriandmine ja pärastpoole (1950–1960) oli ka koorejaam, oli koorelahutaja. Erastamise ajal jäi ta peremeheta varaks, kuna igapähe oli ainult üks palk, läks valla kätte. Üksik Heli ostis selle ära, kui seal poodi pidas. Praegu elab seal üks linnamees, kes omakorda maja ära ostis.

Vesiveski korrastamist korraldas minu väimees, kes erialalt on kunstsepp. Siin albumis on fotod veskist enne ja pärast korrastustöid.

Vesiveski veeturbiini võimsusest jäi väheks ja vist 1938. aastal osteti lokomobiil. Aurumasin maksis 1100 krooni, lisaks kohaletoomise ja ülespanemise kulud. Minu vanaisa oli siis veski omanik. Nii veeturbiini kui lokomobiili võisid töötada paraleelselt, seal oli saeveski ja kaks jahukivi – tangu- ja püüiveski.

Veski Eesti-aegsest kasutusest on mingid märkmikud, kus kirjas mativilja arvestus. Ega sel ajal rahas maksmist palju ei olnud, ikka pandi matisalve vilja. See salv oli alles ka vene aja alguses olemas, vili oli sees.

Maaparendusega 1961.–1962. aastal juhiti vesi jõest kõrvale, siis jäi veeturbiini kasutamine üsna kehvaks, jäi rohkem lokomobiili peale. Pandi ka 28 kW elektrimootor ja seda kasutati ka paraleelselt lokomobiiliga. See mootor on praegugi seal.

Kolhoosi ajal oli see põhiline jahvatuskoh, kuni tehti uus veski OKC [?]. Kui ma tulin 1970. aastal sõjaväest, siis anti kolhoosi poolt käsk, et veskis tuleb teha ümberehitused nii, et viljaauto saaks koormaga sisse sõita ja vilja maha panna, sealt vilja üles viimiseks tuleb teha elevaator. Et ei oleks enam kottidega jändamist.

Siin käisid jahvatamas ka teised ümberkaudsed kolhoosid, mitte ainult kohalik Stalini-nimeline (hilisem Sõprus), siin käidi ka Emmaste poolt Kungla kolhoosist. Ju siis Emmaste pool suuremat veskit ei olnud? Kadernal oli saeveski, ma ei tea, et seal suuremat jahuveskit oleks olnud.

Põhiliselt läks sel ajal kolhoosides jahu sigadele, siga oli see, mis pidi kolhoosi edasi viima, Sõpruses oli see küll nii. Suurem jõusööda sissevedu algas 1980.-ndatel.

Jausa veski käis ikka iga päev, sellist jupiti töötamise aega polnudki. Kui ei olnud jahu jahvatada, siis olid palgivirnad ees, nii kolhoosi kui inimeste omad. Pärast minu isa surma 1976. aastal toimetas seal naabrimees, tema pidas loomi ja jahvatas jahu kuni 1990.-ndate aastate keskpaigani. Siis lõi kas Teller Juha seina pealt elektrijuhtme läbi.

Peale minu isa jahvatasid seal veel Viidas, Teekel, Kail Aleksander, Harjak August.

Lokomobiil töötas viimati 1990.-ndate aastate algul. Ta jäi seisma täiesti töökorras, kuni tulid need kratid ja hakkasid juppe ära viima.

Ükskord, kui ma veski katust tõrvasin, saabus kohale Selirand bussitäie turistidega,

40-50 inimest, ei saanudki aru, mis maalt. Kaks meest käisid aga ümber aurumasina ja muudkui uurisid. Nemad otsisid mootori numbrit, kui selle leidsid, ütlesid, et see on ju meie tehases tehtud. Nemad olid Inglismaalt, aurumasinate muuseumist. Saatsid pärast veel kaks kataloogi, et kui masina taastamiseks midagi vaja on, tellige meie käest.

Enne sõda meie perest veski omamise eest kedagi ei küüditatud. Jaani ema arvas, et võib-olla sellepärast, et siin majas oli ühisuse pood. Pool maja oli poe jaoks renditud ja ema oli poemüüja. Pood oli siin 1947.–1971. Ema oli müüja 22 aastat.

Lugusel oli Jõe veski. Enno Rüütelmaa teab seda lugu. Nemad küüditati Siberisse.

29. okt. 2010

Jausa vesiveski. Foto Mart Mõniste 2010.

Lokomobiil Jausa vesiveskis. Foto Mart Mõniste 2010.

Firmamärk lokomobiilil – Ruston, Proctor & Co Ltd Lincoln. Foto Mart Mõniste 2010.

Üks veski seisab vete pääl ... [Jausa vesiveski]

Heldor Pitsner

M. Mõniste fotod Emmaste valla arhiivist
TM kodu & ehitus - Suvi 2004 lk 18–22

Meid huvitav veski asub Hiiumaal Emmaste vallas Jausa külas Jausa ojal. See veski pole aegade jooksul olnud mitte ainult vesiveski, vaid kohalikus mõistes terve väike tööstus. Veski jõuallikaks on olnud nii vesiratas kui lokomobiil, hilisemal ajal ka elektrimootor. Veski võis teha tavalist ja püülijahu ning tangu, aga võis jahvatada ka linnaseid.

Kohalike elanike meenutuste kohaselt võis ühe kiviga tunnis läbi lasta neli kotti vilja. Veskikompleksi kuulus ka saeraam, millel sai laudadeks lasta 4–6 palki tunnis. Kõrvalolevas hoones vormiti aga tsemendist katusekive. Segu tehti käsitsi, ühest kotist tsemendist saadud umbes 50 kivi. Neid kive on säilinud veel lokomobiiliruumi katusel – seega on nende kivide iga oma 70–80 aastat. Seegi pole veel kõik – suure sõja ajal sai veski koguni elektrijaam, mis andis kümmekonnale külaperele elektrivalgust ja -jõudu.

Veskikivid kulunud

Veski rajamiseks rentisid 1914. aastal kolm agarat meest 70 aastaks Siimu talu omanikult maatüki ühes ojalõiguga, sõlmides vastava lepingu. Lepingu täiendusest nähtub, et veski osanikud kavatsesid osta ka saeraami.

Enne sõda kandis veski nime Jausa vesiveski, sõja ajal Jausa jahuveski Joh. Pomerants ja Ko. 1948. aasta tööstuste registrist leiame Segatootmise artelli Jausa, mis 1950. aastal liitus artelliga nimega Emmaste. 1955. aastal läks veski Komnoore kolhoosi alla (hiljem liitus Sõpruse kolhoosiga).

Elektrijaamaks muutus veski 1943. aastal, kui Vene rannakaitse suurtükkide positsioonilt Tahkunas toodi ära dünamo, mis võis töötada nii veejõul kui lokomobiililt saadava aurujõu abil. Lokomobiili tööshoidmiseks tuli külaelanikel veskisse tulles tuua kaasa kuivi lõhutud puid. See firma RUSTON PROCTOR & Co LTD lokomobiil väärib tähelepanu. Kuigi selliseid aurujõuseadmeid, kus aurukatel, -masin ja abiseadmed moodustasid ühtse ratasest liikuva agregadi, leidsid laialdast käsutamist ülemöödunud sajandi lõpupoole ja möödunud sajandi algupoole, on Jausa lokomobiil ilmselt üks vanimaid Eestis kasutatud seda tüüpi jõuallikaks (ehitusaastat pole kahjuks teada).

Mõni aasta hiljem seati veskisse üles diiselmootor, mis hiljem viidi küla keskele

ehitatud palkmajja. Mootori võimsust ja päritolu enam keegi ei mäleta.

Maaparandustööde tõttu jäi aga vett ojas üha vähemaks ja vesiratta jõud rauges.

Ja veskitöid ei tehta saal

... sest vett enam pole ja lokomobiil on rikkis. 1962. aastal tuli üles seada elektrimootor, asendamaks vesiratast. Vajadus veski järele aga järjest vähenes ja 1990. aastate keskpaiku jäid veskikivid lõplikult seisma. Märkimist väärib Hiiumaa meeste nutikus ja oskused - ilmnes see nii elektriallikate ja -võrgu rajamisel kui kulunud veskikivide taastamisel või veski jõuülekande õuna- või saarepuust hammastega suurte puithammasrataste tegemisel.

Oh tule, noor ja tugev mees

*ja vaata ringi veski sees,
sa otsi riistad ülesse
ja raiu sooned kivisse.
Tee veskikivid teravaks,
löö aknad puhtaks, säravaks...*

Need mehed on olemas, ainult et ... ainuüksi meeste jõust akende säravaks löömiseks ei piisa. Jõuame tavalise takistuseni - raha või peenemas keeles finantseerimisallikad puuduvad. Olukord on seda kurvem, et see veski kujutab endast ainulaadset tehnika maailma, kus on säilinud nii vesiratas kui jahvatusseaded, nii lokomobiil kui saeraam. Tegemist on küllalt olulise tehnikamälestisega ja kuigi ei saa ellu viia laulusõnu:

*küll tuleb rahvas rõõmuga,
siis suure veskikoormaga,*

sest vaevalt ranged euronormid lubavad veskikoormaid vastu võtta, turismiobjektina oleks ta aga teiste Hiiumaa turismiobjektide kõrval väärikal kohal. Pealegi pole ju Hiiumaal just ülearu palju turismiobjekte. Või hiidlaste arvates on?

Jahvatusseadmeid ja saeraami oleks täiesti võimalik liikuma panna elektrijõul, sest vaevalt õnnestub koguda niipalju vett, et vesiratas liikuma panna. Hea tahtmise korral võib-olla õnnestub ka lokomobiilile elu sisse puhuda (kuuldavasti jäeti ta seisma enam-vähem töökorras). Jälle võiks asuda tegema ka tsemendist katusekive, selleks vajalikud seadmed ja vormid on veel alles - jätkuks katusekatmiseks hiidlastele, jätkuks kaugema-legi....

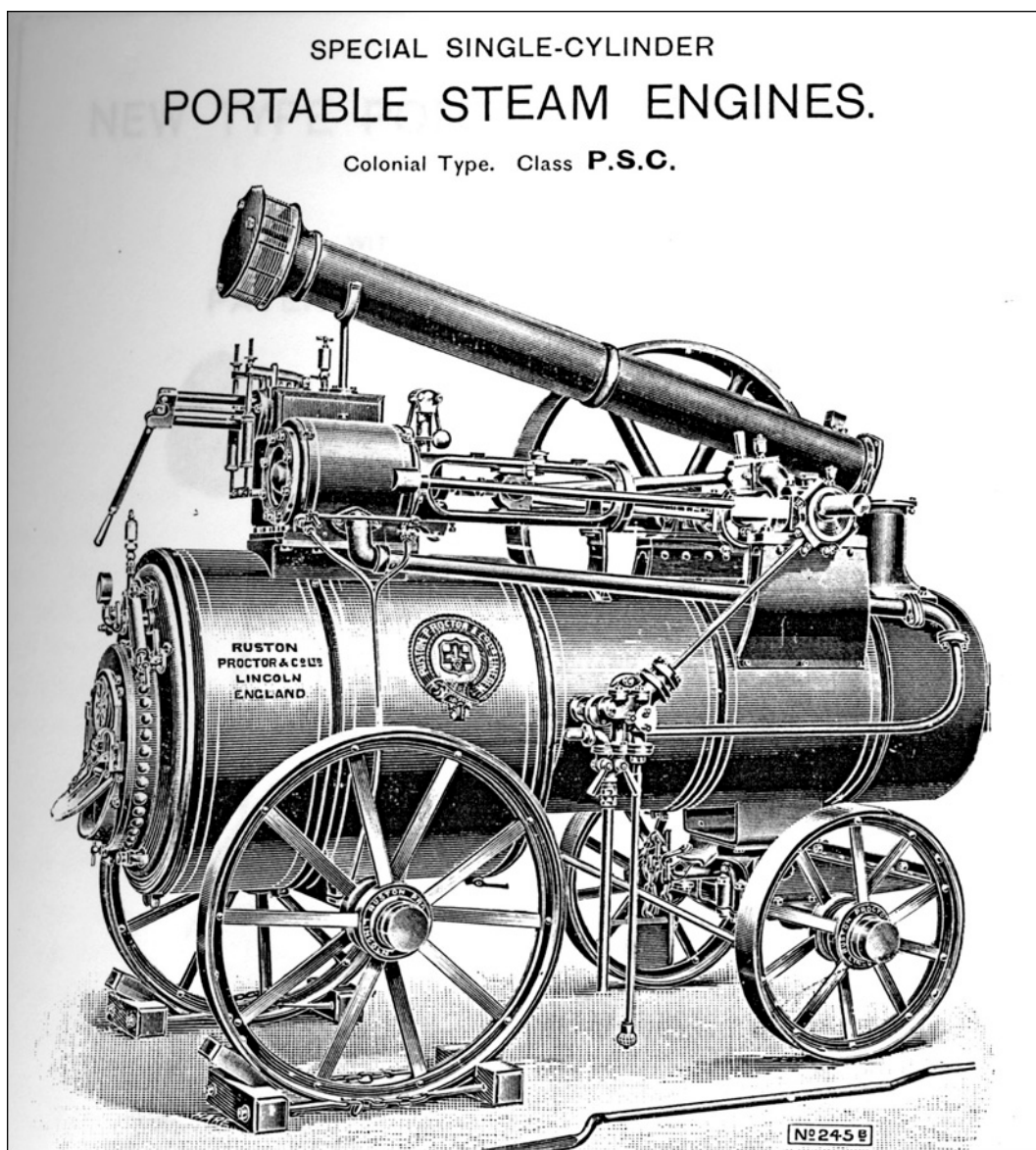
Et veskit säilitada, tuleb enne tõsist tööd teha. Veskihoone on küll suhteliselt hästi säilinud, kuid hoone vajaks siiski uusi seinu. Vesiratta ruum on aga lagunened ja vajab taastamist, nagu ka lokomobiiliruum ja saeraami katus.

Esimese sammuna oleks vaja koostada taastamisprojekt, kas tervele kompleksile või selle üksikutele osadele, millest selguks taastamistööde maht ja maksumus. Seni pole selleks finantseerijat leidunud. Võib-olla on siiski mõni ettevõtte, kes austusest esiisade tooja vaeva vastu paneksid oma õla alla sellise küllaltki unikaalse tehnikamälestise elluäratamisele, et lõpetada lugu sõnadega

*Küll tuleb rahvas rõõmuga
siis Jausa veskit vaatama!*

Jausa vesiveski. Foto Jaan Pomerantsi erakogust.

Intervjuu: Enno Rüütelmann Luguse veskist

Luguse jõe veski. Käina vald, Luguse küla, Saeatlu Jaani koht.

Intervjuu Enno Rüütelmanniga (s.1936). Intervjueerija Dan Lukas.

Veski ehitust alustati 1926., valmis 1928. Turbiin Tshehhi päritolu, ... Rootsist, ... Tallinnast. Lokomobiil osteti Kassari masinaühistu käest.

1942. hakati tootma elektrit. Sakslased müüsid venelastest maha jäänud kraami: osteti 25 kW dünamo-generaator, kuumpea mootor ja veoauto ZIS-5 mootor ning lisaks veel vene sõjaväe saeraam. Lehtmast ja Tahkunast saadi kaablit, mis harutati lahti (sarnaselt toimiti Jausas, kus vasktraadid keerutati pärast terastraadi ümber, et konstruktsioon tugevam saaks).

Elektrivoolu said 7 küla: Luguse, Utu, Kleemu, Aadma, Tiitsi(?), Selja, Nasva. Pärast sõda, ühistu ajal osteti lisaks Kilti mõisast üks Tallinna Krulli tehases toodetud kuumpea mootor, mis hiljem, ühenduse kolhoosi päevil Männamaale viidi. Kunagi vene sõjaväe varana soetatud saekaater viidi üle Rebasseljale, sama tehti ka lokomobiiliga.

Elektri tootmine Luguse veskis lõppes 1956

Luguse vesiveski. Fotod erakogust.

Reheselja elektrijaam

Raamatust „Sõruots - Hiiumaa lõunarand“, Endel Saar, II osa, 2007

Väsimatu töömees

Lk 226-236

Oleme nüüd andnud ülevaate Söölide suguseltsi eluloost pea kahe sajandi jooksul. Lähemalt pole kõigi juures võimalik peatuda. Järgnevalt tutvume Söölide suguvõsa ühe nimekama mehega, kes ei jätnud elu ja tööga enda nime mitte ainult perekonna, vaid kogu Sõruotsa ajalukku. Kodukandis tunti teda Simuna Leona. Kõik, kes Leod mäletavad ja tundsid, iseloomustavad teda väsimatu töömehena. Ta on Reheselja küla Simuna peres üles kasvanutele, kes nüüd on 50–60aastased, vanaisa ning 20–30aastastele vaarisa. Leonhard elas 76aastaseks (15. XI 1903 – 29. XI 1979). Kodukandis kutsuti teda Leoks ja nõnda teeme ka temast siin kirjutades. [. . .]

Leost ei saanud küll kohe isa järel rauatöömehes. Ta läks üsna noorelt merele ja õppis elu tundma õõtsuvatel purjelaevadel nagu paljud tema esiisad. Neil noorusaastatel näis

kord, et meri saabki Leo elus määravaks. **Sõjaväkke minnes pandi ta kui rannapoiss teenima Lennukile, mis oli esimese Eesti Vabariigi suurim sõjalaev.** [. . .]

Eelmise sajandi kolmekümnendatel aastatel, mil laevaehitus edasi arenes, hakkasid ka Koolmeistrid ehitama mootorpurjekaid ja -laevu. Tõsisemaks probleemiks oli siis laevamootorite saamine. Pealegi maksid need palju. Kohalikule rahvale oli teada, et **Hindu küla rannas päris Laasna koha lähedal lebab mere põhjas üks praam.** See oli **Esimese ilmasõja ajal seal madalikule jooksnud ja uppunud.** Uppunud laev asus võrdlemisi madalal ja selle otsa olid nii mõnedki kalamehed oma võrke rebestanud. Rahvasuu teab rääkida, et selle laeva pealt käidud jalgrattaid toomas. See viis Koolmeistritest laevaehitajad mõttele, kas ei saaks selle praami seest laevamootorit kätte. Paar aastat enne oma surma rääkis Leo Bruno Paole, kuidas seda mootorit oli praamilt välja kistud. Kõigepealt tehtud suur parv ja Leo meisterdas pikad võtmed mootori lahti-keeramiseks. Mootori laevast lahtimonteerimine ja parvele tirimine oli ränkraske töö. **See mootor pandi ühele Koolmeistrite laevale.** Selline tohutu töö võetud ette seepärast, et laevamootorid olid sel ajal hirmkallid, pealegi polnud neid saada. Niiviisi rasket tööd tehes, mille kõrvale pidid mahtuma ka kodune majapidamine ja maaharimine, möödusid Leo paremad meheaastad.

Ta suutis võlad tasuda ja oma isa talu säilitada. Jõudis kätte **1941. aasta suvi** ja algas sõda. See ei jätnud ka Leod puudutamata, sest esimesel sõjasuvel oli ta alles 37aastane. Viimane mobilisatsioon punaväkke jõuti läbi viia vaid Lääne-Eestis ja saartel, mitte enam kõikjal Eestis. Sellega taheti püssi alla võtta 35–45aastased mehed, kes olid sündinud aastail 1896–1906. **Leod viis mobilisatsioonikäsk Tallinna.** Kogunemiskohaks oli Estonia teatri saal. Nagu raamatu esimeses osas on juba kirjas, viidi järgmisel hommikul kõik mehed laevade peale ja taheti Leningradi saata, mis sakslaste pealetungi tõttu ei õnnestunud. Kuid Leoga juhtus täiesti ettearvamatut asi. Tal tõusis palavik ja ta jäi haigeks. Arst vaatas mehe üle ja leidis, et sel on kopsupõletik. Seetõttu Leod laeva ei viidud. Kui tervis paranes, tahtis ta koju tulla, kuid laevaühendust mandri ja Hiiumaa vahel enam polnud. Nagu Heller Sööl vanaisa juttudest teab, pääses ta lõpuks, pärast sakslaste dessanti Hiiumaale, koju Saaremaa kaudu.

Olgu siinkohal lisatud, et oma sõbra Vassili Trulli käest õppis Leo hilisemas elus vajaminevaid oskusi, nagu treimist, gaasikeevitust, vase valamist ja muudki. Kõige enam aga jäi Leole hinge sõbra õues olev tuuleturbiin, millega sai nii mõnigi asi kergema vaevaga tehtud. Leol oli tahtmine ka omale selline turbiin ehitada, kuid see jäi esialgu soovunelmaks. Tuli ju talu võlgade tasumiseks rohkesti tööd teha. Tagasi koju jõudnult kuulis ta, et **punavägedest on Tohvri baasi maha jäänud palju ehitusmaterjali.** Sealhulgas oli venelastel laona kasutusel olnud Hindu Peetri rehetoas **paarsada tonni tsementi.** Seda vedasid talumehed laiali kui peremeheta vara. Leo pani hobuse vankri ette ja tõi ka endale sealt vajaliku koguse tsementi, mida arvas vaja minevat turbiinihoone valamiseks. Teiseks oli valamistöödeks tarvis rohkesti põllukive. Neid leidis nii oma kui ka teiste põllupeenardel. Ükski naabrimees polnud vastu, kui Leo tahtis tema põllu äärest kive korjata. Leo vedas kive kokku nii hobuse kui vähevankriga. Viimast kasutas ta sel juhul, kui hobust oli vaja muudel talutöödel. Kui kogu materjal sai kokku veetud ja ilmad olid soodsad, läksid Simuna õues valamistööd lahti. Selleks korraldas Leo talguid või kutsus otskonna mehi kahe-kolme kaupa appi. Teda tuldi hea meelega abistama, sest pea igas Sõruotsa peres oli majapidamises vajalikke asju, mis olid Leo tehtud. Olgu need siis vikatid, kartulikoogud, hobuserauad, sahanina või koguni kaheherratiline piimakäru. Külarahvas teadis, et kui Leo tahab endale suuremat töökoda ehitada, siis on neile kõigile sellest kasu. Tegi ju Leo senini kõiki oma töid vanas Simuna sepapajas, mis oli olemas juba enne teda, isaisade ajal. Tänu külarahva toetusele ja Leo enda väsimatule töökusele edenes ehitustöö korralikult. Kõigile oli põnevaks sündmuseks **tuuleturbiini üleseadmine.** Nii palju kui mehi ümbruskonnas oli, kõik tulid Leole selle juures appi. Ka naised ja lapsed käisid asja uudistamas. **1943. aasta kevadeks said kahekorruseline töökojahoone ja selle katusel vastavalt tuule suunale liikuv turbiin valmis.** Esimesel korrusel oli metallitöökoda, kus sai sepatööd teha, treida, puurida ja hiljem ka keevitada. Teisel korrusel asus puutöökoda ehk värkstuba, nagu seda sel ajal kutsuti. Seal olid puutööpingid ja -seadmed. Kõik need masinad töötasid tuuleturbiini jõul. Selleks oli ehitatud küllalt keeruline transmissioon alates hammasratastest ja vööliidest lõpetades

rihmülekannetega tööpinkidele. Jõuülekannete ehitamiseks hankis Leo **Tohvri baasist ja osalt ka Kärkla polgust treipingi ning teisi masinaid ja seadmeid**. Selleks, et need kõik tuule jõul käima saada, oli tarvis sellist meistrim meest nagu Leonhard Sööl. Seejuures ei saa unustada tema sõpra Vassili Trulli, kellelt Leo palju õppis. Kuid kuna kõike üksinda ei jõua, oli Leole vaja abimehi, kes oskaks tööpinkidel töötada. Üheks niisuguseks meheks sai **Leonhard Lepik** naaberkülalt. Tema oli enne juunipööret töötanud Tallinnas ühe puutöömeistri juures. Kuna peremehel polnud lõpuks palka maksta, andis ta Leole mõned puutööriistad kaasa, enne kui tema töökoda jõuti natsionaliseerida.

Need kulusid Simuna töötoas, kuhu ka Leonhard Lepik ise ametisse sai, marjaks ära. Teine puutöömeister oli **Joosep Väljas** Kurisu külalt. Külarahvale tehti uksi, aknaraame, vankrirattaid ja isegi mööblit. Rauatööd tegid peamiselt **Bernhard Kivila** ja **Alfred Kõmmus** ning noore poisina sellel alal alustanud **Enok Sarapuu**, kellest sai hiljem elektrik. Enok oli töökojas tehtavast nii vaimustuses, et saanud ema käest pahandada: „Kodus puud lõhkumata, sa aga jooksed kogu aeg Simunale.”

Kuid tuuleturbiiniga oli oma häda – vaikselt ilmaga ei liikunud seal ükski laba, rääkimata siis sellest, et oleks saanud tööpingi käivitada. Sõru muuseumi materjalide hulgas on üks kirjepandud lugu, mille on jutustanud nüüdne Pärna küla mees Albert Kivi. See juhtus **1944. aasta septembris**, kui oli käsil Rootsi pagemine. Nende paat, mis oli valmis ülemeresõiduks, tuli Jäbuse randa, sõitis madalikule kinni ja paadivindi teine laba paindus kõveraks. See viidi Simuna töökotta. Kuid ilmad olid vaikselt ja sellega ei saadud midagi teha. Nii oli mitu päeva närveerimist. Ka paadi akut oli vaja laadida. Seda sai teha vaid Emmaste võitööstuses. Olude tõttu tuli aku salaja sinna toimetada. Albert, kes oli sel ajal 16aastane, võttis selle ülesande enda peale. Akuga ei tohtinud sakslastele vahele jääda. Seetõttu pani Albert endale selga tuttava mehe Saksa sineli, mille varrukal oli valge lint. Võttis aku hõlma alla ja hakkas Emmastesse astuma. Teel tuligi Saksa sõjaväelane vastu, Albert lõi talle vapralt kulpi ja astus edasi. Noormehel oli õnne ja kõik läks korda.

Omaette küsimus oli silmavalguse saamine. Eriti sõja ajal, mil lambipetrooligi oli üsna raske saada. **Emmaste võitööstuses pandi 1942. aastal käima üks väike lokomobiil, mille abiga anti elektrit nii Emmaste kui Sõruotsa küladale**. Theodor Pruul mäletab, et see vool oli üsna nõrk. Igas peres tohtis kasutada vaid ühte 25- ja ühte 40vattist elektripirni. Järgmisel aastal, pärast töökoja valmimist, otsustas Leo elektriasja käsile võtta. Kõigepealt tõi ta **Kärkla polgust suurema dünamo**, kui see võitööstuses oleks olnud. Ta seadis selle üles oma töökojas. Et ümbruskonna külad saaks voolu, pidi Simunalt viima liinitraadid külaperedesse. See kujunes päris üldrahalikuks ettevõtmiseks. Elektriliinide ehitamist korraldas omakülamees Karja-Hansu Priidu. **Liinide jaoks saadi traati taas Tohvri baasist ja Vene sõjaväe rajatud sideliinidelt**. Poste veeti kokku mitmelt poolt, isegi Mänspäelt. Sõja ajal, teadagi, oli külades mehi vähe. Armilde Lemkov teab rääkida, kuidas liinipostiaukude kaevamisele aitasid kaasa ka naised. Niiviisi, rahva ühistööna, jõudis elektrivalgus kõigisse otskonna küladesse. See vool oli ka natuke tugevam kui võitööstusest saadu.

Köögis pidid endiselt olema 25vattised lambid, kuid toas, kus õhtuti käsitööd tehti ja lapsed õppisid, võis kasutada 60vattist pirni. Voolu hakati andma õhtul, kui läks hämaraks, ja seda anti kella üheteistkümneni. Kümme minutit enne voolu katkestamist anti märku, et nüüd on aeg magama minna või siis petroolilamp süüdata. Hommikul hakkas voolu saama kella kuuest ja seda anti päevavalgeni. Juhtus aga mingi erakorraline sündmus või oli Leo ise huvitatud elektrivalgusest ka pärast kella 11 õhtul, jäeti diiselmootor kauemaks tööle.

Ühte niisugust lugu mäletab Theodor Pruul. 27. jaanuaril 1952 Theodor ja Valve abiellusid. Õhtul peeti nende pulmi kodus Lepiku külas. Aga mis pulm see on, kui kell 11 on pime käes ja rahvas mingi laiali. Üks pulmaline oli Simuna Leo. Enne kella 11 läks ta koju ja lõpetas korra kohaselt voolu andmise teistesse küladesse. Kuid mootor jäi popsuma ja Lepiku küla liin voolu alla.

Emmaste võitööstuse ja Reheselja väikesed elektrijaamad, kui neid nii võib nimetada, andsid kogu **sellele piirkonnale voolu kuni 1962. aastani**, mil Kärklast jõudis elekter Hiiumaa lõunarannikule. Kuid enne seda hakati mõningaid väiksemaid töid elektri jõul tegema, kasutades selleks pisikesi elektrimootoreid, mis vajasisid mähkimist.

Hoopis rohkem oli tarvis mähkida autodünamoid ja startereid. Kõik need toodi Simuna töökotta, kus nende mähkimisega tegeles Enok Sarapuu. Sel ajal olid kasutusel

patareiraadid. Kui aku tühjaks sai, tuldi jälle Simunale, kus saadi laadimisabi. Vanemad inimesed teavad rääkida, et 1944. aastal, mil sõjasündmused järjest ärevamaks läksid, olnud sealt kandi üks väheseid raadioid Simunal. Sinna kogunesid külainimesed õhtuti uudiseid kuulama. See oli kahtepidi põnev. Saadi teada nii seda, kaua sakslased veel vastu peavad, kui seda, kuidas venelased peale tulevad: „Eks siis pääseb minu mees või mei poiss ka tagasi koju.” Nii et lootusi oli mitmesuguseid. Nagu elus ikka.

Manivald Kuik. Kuidas Selja küla silmavalgust sai (Hiiumaa 24. juuli 1990)

Enne sõda olid Hiiumaa maatalud elektrita. Paljud vanemad inimesed mäletavad veel hästi aegu, mil pimedas oli silmavalguse ainus allikas tahiga petrooleumilamp. Neid oli mitmesuguseid - alates väikesest 5-liinisest ja lõpetades võimsa gaasilambi ning tormilaternaga. Oli seina-, lae- ja kaminalampe. Vaesel põles väike 5-liinine, halvemal juhul isegi klaasita tattnina. Rikas peremees pani põlema suure laelambi. Tavalistes maakodudes põletati köögis 5–10-liiniseid lampe. Elutubades, kus tehti ühistööd, põlesid kupliga laelambid. Leidus odavaid ja väga kalleid vanaegseid lampe, mis saadud päranduseks eelmistelt põlvkondadelt. Magamaskambrites põlesid väikesed lambid, mille valgust vanaema luges enne uinumist oma lemmikraamatut - piiblit. Laudas, kuuris, saunas ja aidas kasutati laternaide. Sellega käidi ka õues ja naabertaludes. Koolilapsed õppisid elutoas üldvalguse juures. Harva said nad kasutada oma tuld. Laualampi peeti luksuseks.

Petrooleumilamp vajab pidevalt hoolt. Igal õhtul enne lampide süütamist oli vaja klaas tahmast puhastada. Ka põlenud taht tuli vahetada ja aeg-ajalt lampi õli juurde valada. Ka andsid need lambid tuppä petrooliumilõhna. Kui põles tattnina, oli ruumis tahmasuitsuhais. Polnud harv juhtum, kui vanaema ketras ahjutule paistel.

Kolmekümnendate aastate lõpu poole ehitasid mõned helgemad pead endale õue väikese **tuulejõul töötava elektrijaama**. Sealt jätkus voolu ainult oma perele. **Selja külas** ehitas endale sellise jaama **Elmar Parbo, Kaigutsis vennad Kingsepä**.

Sõda lõi kinni kõik õlikraanid ja enamasti jäid lambid kuivaks. Esimesel sõjatalvel saadi sageli silmavalgust vaarisade kombel peerutulest. Agaramad ja nooremad inimesed leidsid üles kohad, kus vahetuskaubana seda kallist õli saada. Hangitud kütus hoiti viljapeksuks, sest tulevalguseta sai kuidagi toime.

Käina valla Kiriku Selja küla ja Putkaste Selja küla mehed asusid nuputama, kuidas kriisist välja tulla. Ühel ilusal **1943. a. talveõhtul** koguneti Kiriku Selja külla Eduard Mäehansu tallu, et ühiselt olukorda arutada. Eestvedajaiks olid kaks nupukat Villemit - **Villem Hannus** ja **Villem Aksli**. Koosolekule olid tulnud Villem Hannus, Gustav Teeäär, Mihkel Peedu, Priidu Eensalu, Siim Tisler, Mihkel Urvik, Johannes Suuster ja Sülde mailt Johannes Martin ning Villem Aksli. Mõistagi võttis koosolekust osa peremees Eduard Mäehans. Ainsaks küsimuseks oli „**Kuidas saada elekter Selja külla?**”

Nõmme ja Moka külas, Käinas ja Ristiväljal põlesid juba tubades väikesed elektripirnid. Mehed olid jõudnud kokkuleppele **kohaliku elektrijaamaga**. Lubati anda voolu ka Selja külale, kui küla teeb endale liinid ja majasisesed tööd. Jaam annab voolu igale perele ainult ühe 25 W lambi tarvis ja selle eest tuleb tasuda töömeestele palk ning viia lambi kohta 1 m³ kuivi poolemeetrisi küttepuid. **Elektrijaamaks oli kohandatud Moka ja Mäe küla teeristil paiknev puukuur, kus olid sees väike aurujõul töötav lokomobiil ja dünamo**. Seda kuuri nimetati rahvasuus **Moka küla Viltuveskiks**. Kuur oli ehitatud küla rahvale metsamaterjalide saagimiseks. Selleks oli õues väike saaraam. Kuna valgust oli vaja, seadsid hakkajad mehed kõik nii, et said ka elektrivoolu anda kõigepealt Moka ja teistesse vabrikulähedastesse küladesse. Nendeks vägevateks meesteks olid Georg Lelumees ehk Lelu Georg ja Mardi Kusti ning veel üks Moka küla mees, kelle nime ei mäleta. Nüüd tagasi Selja külla. Poste pidi iga talu oma maadelt varuma, liinitraati ja isolaatoreid otsustati minna hankima saare põhjapoolsetest metsadest, kus leidis palju sõjas purustatud liine. Lepiti kokku kindel päev, mil küla läheb „jahiretkele”. Iga mees lubas tulla hobuse ja vastavate tööriistadega. Ühel külmal kargel talvehommikul asutigi teele, juhiks kaks Villemit. Metsas selgus, et enne neid oli käinud teisigi ja saak jäi kesiseks. Järgmisel päeval viidi kõik Jaagu-Hansu tallu ja asuti tööle. Kõigepealt harutati kaablist vasktraadid välja. Nendest keerutati endiste köie tegemise „aparaatide” abil valmis kahe- ja kolme-traadilised juhtmed, mida kasutada pealiinil.

Edasi märgiti maha pealiin. See algas elektriijaamast, kulges üle Moka küla meeste põldude, üle Nõmme küla Aadu Kalma ja üle Selja küla Tuisu põllu- ja karjamaa kuni Selja küla Matse Mihkli taluni. Sealt hargnesid liinid Sülde maile ja Põllu maale. Nüüd oli vaja saada liiniposti mahapanekuks nende talumeeste nõusolek, kelle maa pealt liin kulges, seejärel liinialused puudest ja võsast puhastada.

Selgus, et traadist ei piisa kaugelt pealiiniks, rääkimata haruliinidest. Otsustati lisa hankida naaberkülalt, kus oli mõningaid ülejääke. Vaatamata ponnistustele ei saadudki kogu pealiini jaoks vaskjuhet. Tuli kasutada tsink- ja lõpuiks raudtraati. Isolaatoreid ja konkse jätkus.

Postid olid maha märgitud ning nüüd anti igale perele teada, mitu posti ta pealiini jaoks tooma peab. Niipea, kui maapind sula, asuti ühiselt poste püsti panema ja liini vedama. Lõplikult saadi liin valmis sügisel, kuna traadinappus pidurdas. Eksploaatatsiooni käigus uuendati ja paigutati liini korduvalt ümber. Iga majapidamine pidi endale voolu tooma lähima elektriposti juurest hing seda oma kulu ja kirjadega. Sellega oli omajagu tegemist. Polnud igapähele kerge leida inimest, kes oskab elektri tuppa tuua.

Voolu andis Viltuveski õhtul, kui pimenes, kella kümneni. Hommikul põles tuli kella 6–9. Päeval töötas veski saekaatri tarvis. Vabrikus seinal olid lülitid iga küla liinile eraldi ja kui koormus läks üle jõu, lülitati mõned liinid välja. Enne voolu väljalülitamist anti jaamast kolmekordse lambivilgutamisega märku, et pere teaks süngi pageda.

Aja jooksul lülitati Viltuveskisse uusi külasid juurde ja vool jäi nõrgaks. Liini lõpus lambid vaevu helendasid. Tuli jälle midagi välja mõelda. Naabruses oleva Luguse vesiveski mehed Paul Rüütelmann ja Osvald Koor olid ka kusagilt dünamo ja mõned mõõteriistad leidnud ning need vabrikus töökorda seadnud, et samuti hakata küladele elektrivoolu andma. Sel ajal, kui Viltuvabrikul olid näpud põhjas, jäi Lugusel jõudu üle.

Selja mehed otsustasid oma liini Lugusele ümber paigutada. Kuna Lugusel oli väike elektriühistu, otsustati meie küla küsimus 1947. a. talvel ühistu üldkoosolekul, mis toimus Lussu talus. Sellest võttis osa ka allakirjutanu. Otsustati meiegi mehed kampa võtta. Selja küla jäi juhatuses esindama Villem Hannus. Liini pidame panema kohale oma kulu ja kirjadega. Jälle varuti poste ja vaskjuhet. Teatati Viltuveskisse, et loobutakse nende voolust. **1947. a. sügisel tõsteti liin üle Lugusele.** Postid pandi kõik uued - okaspuidust ja nõutava pikkusega. Liin kulges piki Rebassella jõe kallast, läbi Tiitsi küla kuni Selja küla Matse taluni. Töödest võttis osa kogu küla, organiseerijateks jälle Villem Hannus ja Villem Aksli. Postide otsa ronisid Verner Aksli ja allakirjutanu.

Nüüd ei olnud lampide arv piiratud, maksustati lambi võimsuse pealt. Ka küttepuid polnud vaja viia. Dünamot vedas ringi veeturbiin. Voolu andmisel töötasid Paul Rüütelmann ja Osvald Koor kordamööda. Päeval jahvatas veski vilja või saagis palke ja hõõveldas laudu. Kui Osvald oli pikalt tööl olnud, siis lõppes tal mõnikord tubakas otsa ja kui siis veskiline tuli jahvatama, küsis Oss tihti: „Kuule, anna vilka tubakat?” See küsimus tuli Ossil nagu poolnaljana ja sellest on ka tema naabrimehest kirjanik Hermann Sergo ühes oma raamatus juttu teinud.

III. Küla- (kolhoosi-) ja ettevõtete elektrijaamade rajamine enne saare ühtset elektrifitseerimist

20. sajandi 50.-ndatel–60.-ndatel aastatel

Sõjajärgsel ajal rajati hulgaliselt väikesi elektrijaamu. Masinaid-seadmeid oli võimalik jätkuvalt hankida baasidest või saarel paiknenud sõjaväeosadest. Kasutati ära ka olemasolevaid lokomobiile ja muid agregate. Järk-järgult mindi agregaatide käitamiselt üle diiselmootoritele. Üks praktilisi põhjuseid oli kütuse madal hind ja kättesaadavus. Ka oli diiselmootori kasutamine võrreldes lokomobiiliga tunduvalt lihtsam – polnud vaja kütjat ega pidevat järeelvalvet, samuti jäi ära töömakukas küttepuude varumine.

Informatsiooni väikeste elektrijaamade rajamise ja tegevuse kohta on säilinud üllatavalt vähe. Tolleaegne ajakirjandus pühendas tähelepanu peamiselt Kärda Elektrijaama ehitamisele ja saare üldisele elektrifitseerimisele.

Loetelu väikestest sõjajärgsel ajal Hiiumaal tegutsenud elektrijaamadest ei pruugi olla täielik ning detailsemaid mälestusi on vaid üksikute jaamade tegevusest. Loetelu toetub Kaljo Järva ja Meeliks Julge meenutustele (detsember 2010).

Mäe küla „Viltuveski“: lokomobiil (M. Kuik)

Käina meierei (M. Julge)

Käina MTJ (EPT) (M. Julge)

Luguse vesiveski: veeturbiin, lokomobiil, puugaasiga ZIS-5 automootor, kuumpea mootorid (2tk) (Enno Rüütelmann)

Jausa vesiveski: veeturbiin, lokomobiil (J. Pomerants)

Jausa II (J. Pomerants)

Harjul puutöökoja juures (K. Järva)

Emmaste Võitööstus (E. Saar): lokomobiil. Pärast sõda oli võitööstuses „elektrit tegemas“ Robert Mets, s 1899. NH 14.02.1974.

Reheselja/Hindu (Sööl) (E. Saar):

Agapäe meierei: lokomobiil ja hiljem lisandunud puugaasiagregaat kunagises meierei jääkeldris (N. Nilsson)

Õngu: veeturbiin (T. Stomma)

Kõpu küla Noorkõivu talu (Ü. Noorkõiv)

Kõpu kool (Ü. Noorkõiv)

Luidja (tööstuskombinaadi saeveski, K. Järva)

Lauka meierei (K. Järva, H. Põllo)

Palade veski (K. Järva)

Partsi veski (K. Järva)

Suuremõisa veski (K. Järva)

Vaemla ??? (K. Järva), lokomobiil?

Suursadam (S. Vahter, M. Julge)

1943.-1946. oli Käina saeveskis ja elektrijaamas kütjaks Alfred Peterson (s 1923) (NH 23. sept. 1983)

Agapäe: teine agregaat oli puugaasi agregaat kunagises meierei jääkeldris (Nils Nilsson, 2010 talv)

Eduard Õunpuu: “[1944 sügis] Kurb oli algul pilt ka Kärdlas, mille täitevkomitee esimeheks mind määrati. Endise linnavalitsuse ukseid kääksusid tuules, põrandal vedelesid paberid. ... Jahuveski juures oli väike elektrijaam, mille lokomobiil tegi August Valdmanni hoole all traadiotsad veidi punaseks. (NH 9. mai 1975)

Käina valda kiidetakse ka järgmises, 28. oktoobri [1945] „Läänlases“, kus kirjutises „Käina vald sammub esirinnas“ räägitakse, kuidas vallas edenevad sügistööd. Vili on kõigjal koristatud, 95-protsendiliselt ka masindatud. Kuna kütte- ja määrdeõlide puudusel

kippus viljamasindamine takerduma, organiseeriti **viljapeks elektri jõul**. Selleks andsid ümberkaudsetele küladele voolu **üks sae- ja kaks jahuveskit**, sealjuures katkestamata jahvatamist ja saagimist. [...] Kuigi Hiiumaal polnud nimetamisväärset tööstust, oli olemasoleval suur tähtsus. Iseloomulik on see, et **Kärdla pisike elektrijaam** andis vabastamise esimestest tundidest voolu. [...] [13. dets. 1945]: Pühalepa vallas töötab 2 jahuveskit, 1 saeveski ja **1 elektrijaam**. Kõrgessaare vallas töötasid Luidja jahu- ja saeveski ning **kaks elektrijaama**, mis andsid valgust ümberkaudsetele küladele.”

(“Läänlane” Hiiumaast 40 aastat tagasi. Ülo Sain, NH 10. jaan 1985)

Käina Viltuveski asukoht. Foto Mart Mõniste 2010.

Intervjuu: Ülo Noorkõiv elektritootmisest Kõpus

Jüri Noorkõiv tutvustas talu elektrijaama ja muid masinaid: Kõpu küla elektrijaam oli Noorkõivu talus. Algul oli 110 V alalisvoolu generaator, seda vist enam säilinud ei ole. Pärastpoole toodi 220 V vahelduvvoolu generaator. Seadmed on ka praegu töökorras, vajadusel saab voolu küll. Jõuallikaks on ühesilindriline Mikojaan [?]. See talu elektrijaam oli olemas ilmselt juba enne kolhoosi. Kolhoosi ajal oli töökojas veel teine masin juures, kui rohkem voolu tarvis oli. Pärast oli ka Kõpu koolimajas oma väike generaator.

Ülo Noorkõiv: esimese elektri siin talus tegin juba sõja ajal tuulega. Petrooleumi ju sel ajal saada ei olnud. Tegin tiiviku, panin generaatori külge. Raudnikkel akusid sai toodud vene baasidest – Ristnast, Pallilt, Kõpu tuletornist, sidel oli akusid. Akude pealt sai toidet, kui tuult ei olnud.

Kui pärast sõda jälle nõukogude aeg tuli, oli kütteõlisid rohkem saada. Siis ma panin ühe Proletari alalisvoolu mootoriga 110 volti. Siis hakkasid teised ka voolu tahtma, naabriperesse sai pandud ja jäi väheks juba. Siis sai pandud kahesilindriline mootor Proletar, neid oli kaluritel sel ajal üsna palju. See oli veel enne kolhooside tegemist, kui ääreprüügi kaluris said juba merel käia. Siis said teised pered voolu, aga kolhoosikeskus veel ei saanud. „Punalipu” kontor oli Kõpus Loosakul [Roosakul?] ja kool tahtis ka voolu saada. See võis olla umbes 1954. aastal, kui jälle kolhoosis tagasi olin. Vahepeal olin töö viis aastat majakates (Ristnas ja Tahkunas) ja ligemale viis aastat Kärddlas suurtükitehnikas. Sõja ajal käisin Tallinnas eraldi elektriasjandust õppimas.

Nende pisikeste mootoritega jändasin siin kuni 1954. aastani. Siis kolhoosi ajal saime mootorkalapüügi jaamast ühe mahakantud paadimootori, ühesilindriline Kommunist, vist oli 22 hj. Sel ajal olin kolhoosis [?] autojuhiks. Generaatori sain vist sõjaväelaste käest, see oli praegusest suurem ja raskem. Generaatoril võimsust oli, aga mootor ei lubanud rohkem kui 15–16 kW. Nende masinatega ma siis siin voolu andsin Kõpu külale, kool ja rahvamaja said ja Mägipe külast vist ka paar peret. Tarbimist pidi piirama, peres oli 1–2 lampi. Voolu anti õhtul kelle kaheteistkümnene või üheni, pühade ajal, jõulud ja uus aasta anti ikka öö läbi. Suvel voolu ei antud.

Pärastpoole tahtis Kõpu kool juba nii palju voolu, et direktor Kreegi Paul muretses eraldi seadmed. Ma õpetasin naabrimehe välja, see käis koolis siis voolu andmas, ma olin sel ajal auto peal, pole saanud käia kogu aeg.

Algul ehitasime liinid ise, raudtraadist, kadu oli väga suur, Mägipele ikka jäi väga pimedaks juba. Mina sain osta pisut alumiiniumtraati, vist Käinast, seal oli tuttav mees Kiil Paul. Teised hankisid liinitraati, kust aga said, ka sõjaväelaste käest.

Ristnas oli lokatsioonijaam, seal tõin ma kogu kütuse. Sõitsin kohale, pool liitrit oli taskus ja vaadid auto peal. Poisid lasid vaadid täis. Peremehega jõime pool liitrit ära, kui see otsa sai, tõi piiritusepudeli välja. Ega sel ajal kütuse või määrdeõlidega polnud mingisugust muret, sõjaväelaste käest sai kõike. Ma uurisin ka, kuidas see võimalik on, et sa sedasi tonnide viisi kütust võid välja anda. Aga lokaatorijaamas ei tohtinud jaama tööaega zurnaali sisse kanda, seda peeti nii suureks sõjasaladuseks. Sellepärast polnud ka mingisugust kütuse kulu arvestust, anti niipalju kui kulus. Veidi said nad kirjutada oma auto arvele, aga kõik ülejäänu läks lokatsiooniks ja riigikaitseks, ka kogu Kõpu elektritegemine.

Ka kolhoos pole algul kütuse eest midagi maksnud, see oli nii odav. Kolhoosi kütusetsistern seisis siin väravas, sellest jooksis ka rohkem maha kui traktorite sisse läks. Diiselkütuse liiter maksis 3 kopikat, see polnud raha, praegusega võrreldes sada korda odavam.

Kolhoos korjas ka inimestelt väikest elektrimaksum, vastavalt lampide arvule. Mulle maksti ka kolhoosist, aga see oli väga väike summa, umbes ühe tunni tasu päeva kohta.

Kui hakkasime Kärddlast voolu saama, siis elektri jaamast käisid praktikandid siin ümber ehitamas. Algul jäi kasutusele ka osa meie vanu liine, ainult kõige viletsamad raudtraadid vahetati välja. Suurem liinide ehitamine tuli alles 4–5 aastat hiljem, siis tehti korralikud liinid.

Kärddlas käisin töö mereväe suurtükiremondi tehnikas. See oli Vabrikuväljakul, elektri jaama kõrval. Algul olin elektrik-motorist. Aga sel ajal olid sõjaväes palgad väga väikesed, ka ohvitseridel, töölistest maksa rääkidagi. Mina sain algul elektrik-motoristina

400 rubla. Seal oli 100 hobujõuline Stalinets ja generaator oli vist 75 kilovatti. Algul olin ainult elektri peal, aga siis hakkasin treialina tööle. Selle oli selgeks saanud Kõpu majakas vahis käies, seal oli väike jalgtreipink. Ma oma tuuleturbiini ja elektriasjad treisin kõik seal.

Esimesed kaks aastat ma otseselt suurtüki remondiga ei tegelenud, oli igasugust muud tööd. Seal töökojas käis ka suurtükkide suruõhuballoonide täitmine, selle jaoks oli suur 8-silindriline Ford mootor ilusa kompressoriga. Venelased pidid selle ükskord lõhki laskma. Ameerika masina skaalad olid naeltes, vene masinatel kilogrammides ja atmosfäärides, nad segasid ühikud ära. Ma kuulsin kõrvalruumis, et kompressori mootor hakkab nii imelikku häält tegema, nii hirmus vedu on taga. Jooksin kohale ja lasin masina seisma panna. Kõik torud ja ballooned all keldris olid juba nii tulised, et ei saanud kätt vastu panna.

Kõpus Noorkõivu talus 1948. aastal ehitatud maja elektrigeneraatori jaoks. Foto Mart Mõniste 2011.

Ülo Noorkõiv – meenutusi Kõpu elektrist

Kõpu Külamäe kirikust majaka poole asus 1937–1940 kauplus. Seda pidas tol ajal Teng Arteemi. Tema muretses endale väikese bensiinimootoriga 12V generaatori koos akudega. Seal siis nägin esmakordselt elektrivalgust.

Esimese elektri sain ise tuulega 1942. aasta algul. Sain ühe sõjaväe telefoni induktori. Kerisin ankrule jämedama mähise, vânt ära ja plekist tiivik asemele, posti otsa ja kaks traati tupp, taskulambi pirn otsa. Kui tuli tuul, põles ka lamp. Aga kui tuli tugevam tuulepuhang, põles lamp läbi.

Tallinnas koolis olles sain täikalt osta 12V 60A alalisvoolu generaatori. Kui nüüd peale Tallinna pommitamist koju sain, siis oli aeg generaatorile tiivik valmistada. Selle valmistasin puust ja sobitasin generaatori võllile. Siis tegin veel plekist saba, mis tuuliku tuules hoidis. Siis pika masti otsa. Tiivikuid tegin 3–4 tükki, enne kui kõlbliku sain.

Alul ei saanud stabiilset voolu, aga siis sain mingi regulaatori ja raudnikkel akud. Siis sai juba korraliku voolu, kui oli küllaldaselt tuult.

1945.-1949. a. olin Kõpu majakas tööl, siis sain kuskilt ühe vana paadimootori „Pärnu Proletar” 4 HP. Remontisin selle ära. Sõjaväelaste käest sain 110V 50A alalis-

voolu generaatori. Nüüd sain korraliku valguse ja kui mootor töötas, sai ka naaber valgust. Alul oli mootor ja generaator väljas. 1948. aastal ehitasime isaga selle tarbeks eraldi hoone, kuhu sai paigutada mootori, generaatori ja elektrikilbi.

Kärdlas tööl olles jäi elektri andmine põhiliselt tuule jaoks.

Kui 1955. aasta juunis tagasi kolhoosi autojuhiks tulin, siis hakkasin uuesti elektri ja mootoriga jändama. Külarahvas, kool ja kolhoosikontor tahtsid ka elektrit. Siis õnnestus saada kalurite käest poole suurem mootor kui enne – 14 HP. Samuti sain vahelduvvoolu generaatori 220V 7kW. Kolhoosikontorini ja koolini ehitasime meie liinid. Ülejäänud liinid ehitas see osa, kes voolu tahtis. Aga vanad vead – voolu vähe! Tuli jälle hakata suuremat mootorit vaatama.

Saime mootorkalapüügijaamast suruõhu käivitusega 2-taktilise diisli „Kommunist” 40 HP. Samuti sain sõjaväe käest generaatori 220/380V 25 kW. Nüüd sai juba esialgu vabamalt valgust. Õhtul kui pimenes kuni 11-12 ja hommikul kella 6-st kuni valgeni.

Kui mul oli vaja ära olla, siis käivitas mootori ja lülitas voolu kilbist sisse minu abikaasa. Samuti lülitas ta hiljem voolu välja ja seiskas mootori.

Aga kui kool sai oma uue maja valmis, hakkas jälle voolu väheks jääma. See oli vist 1962. aastal, kui kool sai omale 2 . 15 kW elektrijaama. Siis hakkas kool ka hommikuti elektrit andma. Samuti muretses kolhoos omale elektrijaama päevasteks töödeks karjalautades.

Kolhoosi elektrijaam oli 40 HP 220/380 V 35 kW. Nii käis see kuni 1964. aastani. Siis ehitati Kärdla elektrijaama poolt alajaam ja korralikumad liinid. Samuti pandi majadesse uued nõuetekohased liinid. Ja ongi kõik Kõpu elektrist!

Praegune elektrijaam, mis asub vanas elektrikuuris, on tehtud juba selleks, et kui on elektri katkestus, et siis oleks omal vool olemas. Vanast elektrijaamast on alles ainult hoone ja elektrikilp.

Noorkõivu talu elektrijaam Kõpu külas. Generaator on veel töökorras. Foto Mart Mõniste 2011.

Agapäe meierei. Foto erakogust.

Tuulegeneraator Kõpus Kiduspe külas Saralde talus. Foto erakogust.

Partsi veski. Foto erakogu

Suuremõisa veski. Foto HKM kogust

Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 1.

Meeliks Julge

13. oktoober 1987 Nõukogude Hiiumaa nr 120 lk 2

Hiiumaa esimese elektrijaama käikulaskmisest Kärda Kalevivabrikus on möödunud juba üle 75 aasta (jaam töötas kuni 1941. aasta oktoobrikuuni). Teine suurem elektrijaam ehitati enne I maailmasõda Viskoosa vabrikusse, mis aga sõjaga oma tegevuse lõpetas.

Kodanliku valitsuse päevil oli Hiiumaa elektrifitseerimine nagu varjusurmas. Tõsi, mõnel pool oli oma maja valgustamiseks ja akude laadimiseks väike tuulegeneraator, kuid elektrivõrgud puudusid.

Hoogne väikeste elektrijaamade ehitamine läks lahti sõja-aastatel. Seda põhjustas valgustuspetrooleumi või, nagu rahvas ütles, tuleeli puudumine. Seepärast pandi igale puudega köetavale lokomobiilile generaator taha ja valgus tuli. Osa elektrijaamu töötas ka veejõul (näiteks Luguse jõel).

Elektriseadmed ja materjalid toodi mahajäetud sõjaväebaasidest. Kui palju Hiiumaal selliseid jaamu oli, pole teada (arvatavasti kahekümne ringis).

Nüüd, kus mandrilt tuleb „suur elekter” Hiiumaale, on väikesed jaamad ammu vanarauaks antud ja enamik nende kunagistest ehitajatest igavest und magamas . . . (Oleks tänuväärne, kui keegi veel sellel teemal oma mälestused avaldaks.)

Nüüd aga sõjajärgsesse Hiiumaa Tööstuskombinaati, mille keskus ja kontor asusid Kärddlas Vabaduse tänava alguses. Selle alla kuulusid Hiiumaal veel Vaemla veski, Kleemo tellisetööstus, Luidja sae- ja jahuveski (neil kõigil olid ka elektrijaamad) ning Hilleste lubjaahjud.

Kärddla tööstuse moodustasid jahuveski, saeveski, elektrijaam, lukksepatöötuba, puidutöötuba Kingissepa tänavas ja rätsepad-kingsepad, kes algul töötasid igapäev oma kodus. Hiljem, kui vana kabel kombinaadi kontoriks ja laoks ümber ehitati, sai endisest kontorist pärast remonti rätsepa- ja kingsepatöökoda ja kodus töötamisele tehti lõpp.

Kui ma 1946. aasta 18. juunil läksin kombinaadist tööd küsima, võeti mind elektriku õpilaseks töötasuga 300 rubla kuus, praeguses rahas rubla päevas. Veidi aega enne mind oli sinna elektrikuks võetud Arnold Kiil. Endised elektrikud olid mõlemad kohe minekut teinud, kui maikuust linnale vooluandmine lõpetati. Nii me siis pisisime hakkasime elektrimajanduse saladustesse tungima. Kollektiiv oli väga tore, töökas ja igas asjas hästi abivalmis. Kogu seda süsteemi juhtisid direktor Evald Mändsalu ja Kärddla tööstuse juhataja Johannes Valdmets. Tavaliselt veetsid nad suurema osa päevast tööliste juures ja, kui vaja, abistasid nõu ja jõuga. Kontoriruumiks oli töökoja kõrval üks tuba. Raamatupidamises töötasid Alma Tross ja Aino Mändsalu. Samas toas tegid oma väikesed kirjatööd ära ka direktor ja tööstuse-juhataja. Rohkem meil alguses kontorirahvast polnud.

Töökoja raudvaraks olid Priidu Ala ja Herbert Lehispuu. Nende meeste kaasabil oli kohale toimetatud, üles seatud ja käima pandud kogu kombinaadi tehnika, kusjuures puuduvad osad nuputati ja tehti ise juurde.

Ala Priidul olid eriti suured teadmised ja praktika aurukatelde, aurumasinade, jahu-, ja saeveskite ning sepa- ja lukksepatööde alal. Pikka aega oli ta ametiühingukomitee esimees. Töötoa nurgas oli tal suur laeni ulatuv kapp isiklike instrumente täis. Enamuses kõik ta oma kätetöö. Kombinaadil polnud tol ajal kellelegi midagi pihku anda.

Lehispuu Herbertil oli samuti oma tööriistakapp. Selles sellised ilusad nikeldatud instrumendid, mis panid igal mehel suu vett jooksuma. Igal võtmel uhke kirjaga firma embleem ja selle all MADE IN USA. Mees oli noores põlves rida aastaid Ameerikas elanud ja seal Fordi tehastes töötanud. Koju tagasi ei tulnud ta tühjade kätega, vaid ostis sealt kõike, mida elus võib vaja minna. Töö juures ei kiirustanud ta kunagi. Enne uue töö alustamist pani suitsu põlema ja mõtles kõik operatsioonid peensusteni läbi. See vist oligi kogu saladus, miks tema tehtud asjad alati kaunis hästi välja tulid. Ka mina õppisin nende meeste käest väga palju töid selgeks ja omandasin mõnegi sellise saladuse, mida ei leia ühestki õpikust.

Töökojas olid üks suur ja teine väike treipink, puurmasin, smirgelkäi, hõõvelpink ja elektritrell. Keevitust meil ei olnud ja igasugused vasega jootmised tehti sepaääsil.

Nüüd vaataks sisse tööstuse majja, mis siis, kui vabrik veel töötas, oli vabrikusakte lehmalaut, hobusetall ja töllakuur. See oli ehitatud paekividest ja kandis punastest

tellistest katust. Kogu maja oli kahe võimsa paekiviseimaga kolmeks ruumiks jagatud.

Kõigepealt keskmises osast. See oli maja kõige tahmaseni ruum. Keset ruumi seisis oma vundamendil firma LANZ 16-hobujõuline lokomobiil. Kütteks kasutati saekaatriist saadavaid tooreid lauapinde ja saepuru. Metsast toodi hobusega ka mahalangenud puid. Vaatamata sellele, et kütus oli märg, põles see katla ahjus rahuldavalt. Saepuru jaoks oli lokomobiili ees eri kolu, kust läks alla kaldrest. Selle peal põleva saepuru leek juhiti põranda alt katlaahju. Kui masin töötas, oli ruumis päris puhas õhk. Tuli aga lokomobiil ootamatult seisma jätta (rihma katkemine või muu rike), oli kogu ruum maast laeni suitsu ja auru täis. Selle tagajärjel olid kõik seinad ja lagi paksu tahmakorraga kaetud. Kui elektrivalgustust polnud, oli seal ka keskpäeval hämar.

Lokomobiili kütjad eriti kaua ei püsinud, ikka leiti kusagilt mõni tulusam ja tänuväärsem töö. Üks aga, kes kannatas kõik need raskused ja tõrelemised (siis, kui auru rõhk langes) paljude aastate vältel ära, oli Herbert Kraun. Ta tundis põhjalikult oma eriala ja oli alati heas tujus. Teine käsi oli tal randmest saadik ära opereeritud, kuid oma ühe käega tegi ta rohkem tööd kui mõni kahe terve käega mees. Kui vaja, tõi ta puukuurist üherattalisel kärul katlaruumi sellise koorma puid, et vaata ja imesta.

Selleks, et lokomobiili käigus hoida, olid veel abitöölised. Päevase komando ülesandeks oli kütte ettevalmistamine – elektrisaaga puude saagimine ning lõhkumine, samuti lauapindude kuuri tassimine, tükeldamine ja sealt katlaruumi kärutamine.

IV Hiiumaa varasema elektrifitseerimisega seotud objektid, esemed ja seadmed

Kärdla elektrijaamas kasutusel olnud diiselaagregaadi Dvigatel Revoljutsia hooratas. Foto Meeliks Julge kogust.

Jausa vesiveski lokomobiil. Foto Mart Mõniste 2010.

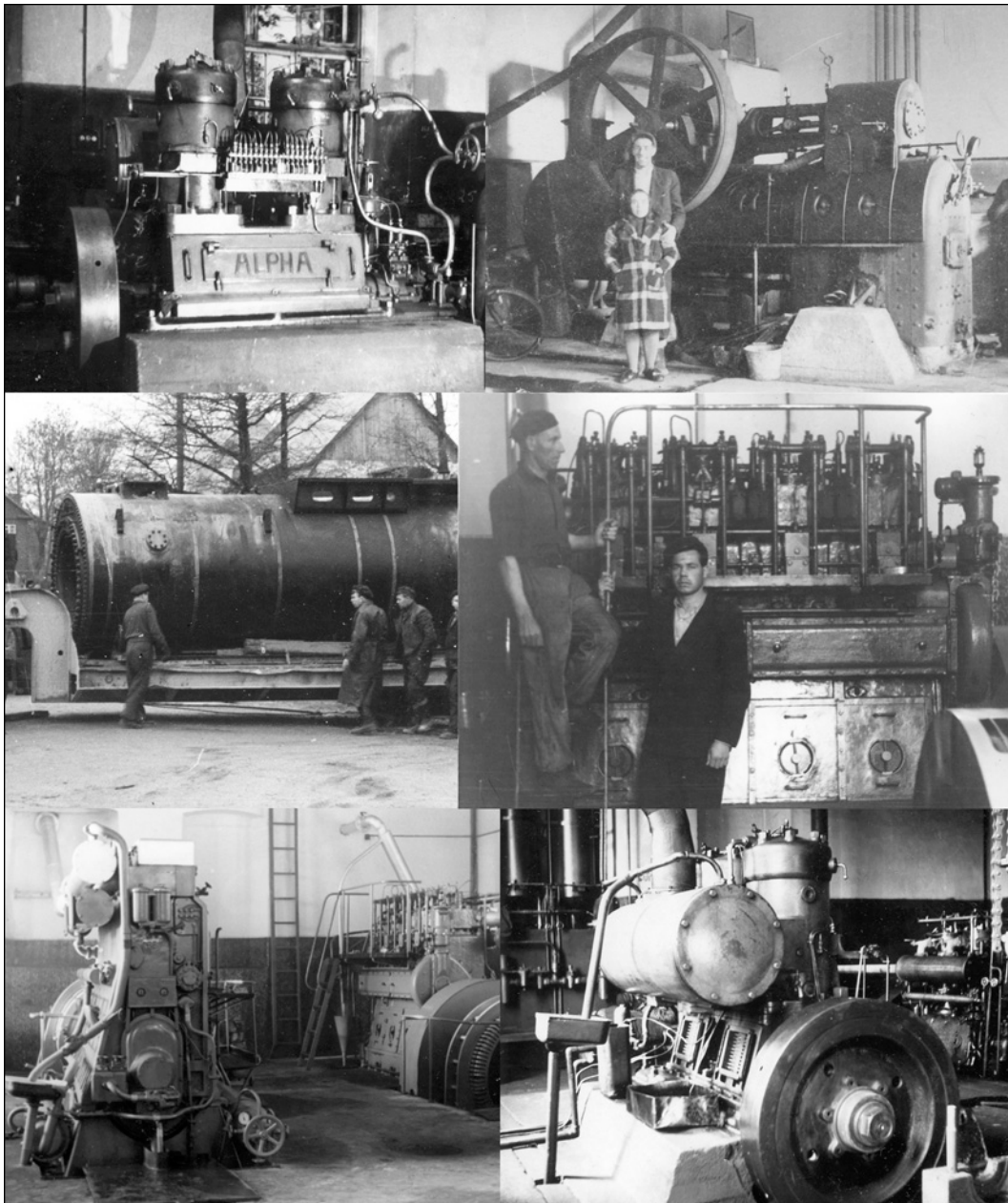
Kaigutsis töötanud tuulegeneraatori getail Hiiumaa Muuseumis. Foto Urmas Liit.

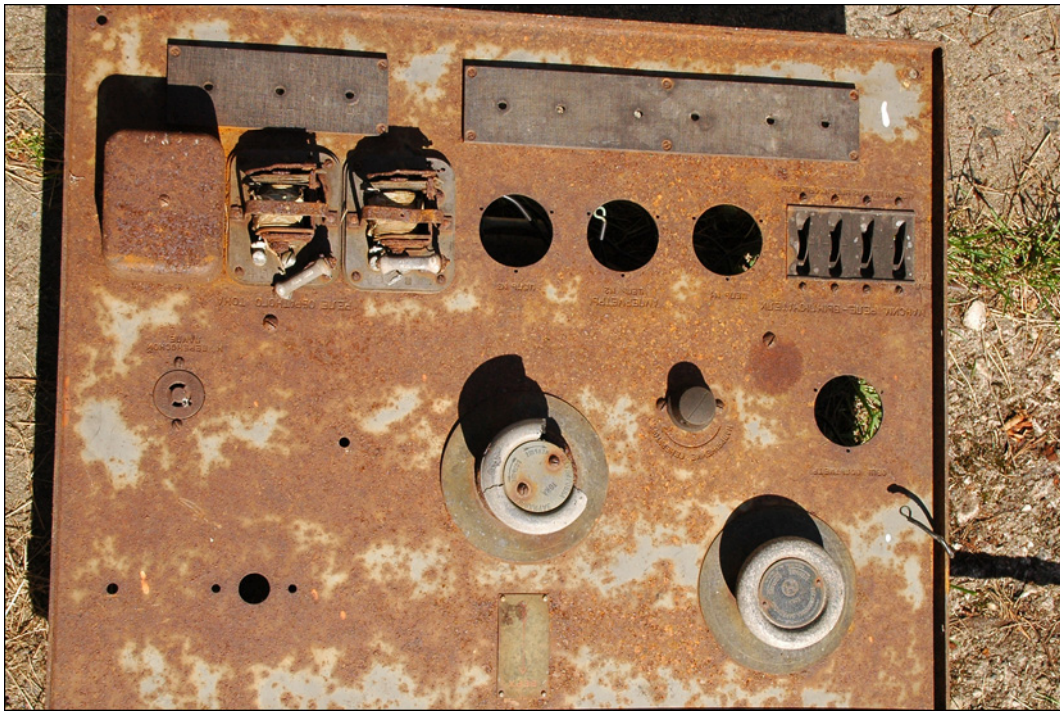
Kaigutsis töötanud tuulegeneraatori getail Hiiumaa Muuseumis. Foto Urmas Liit.

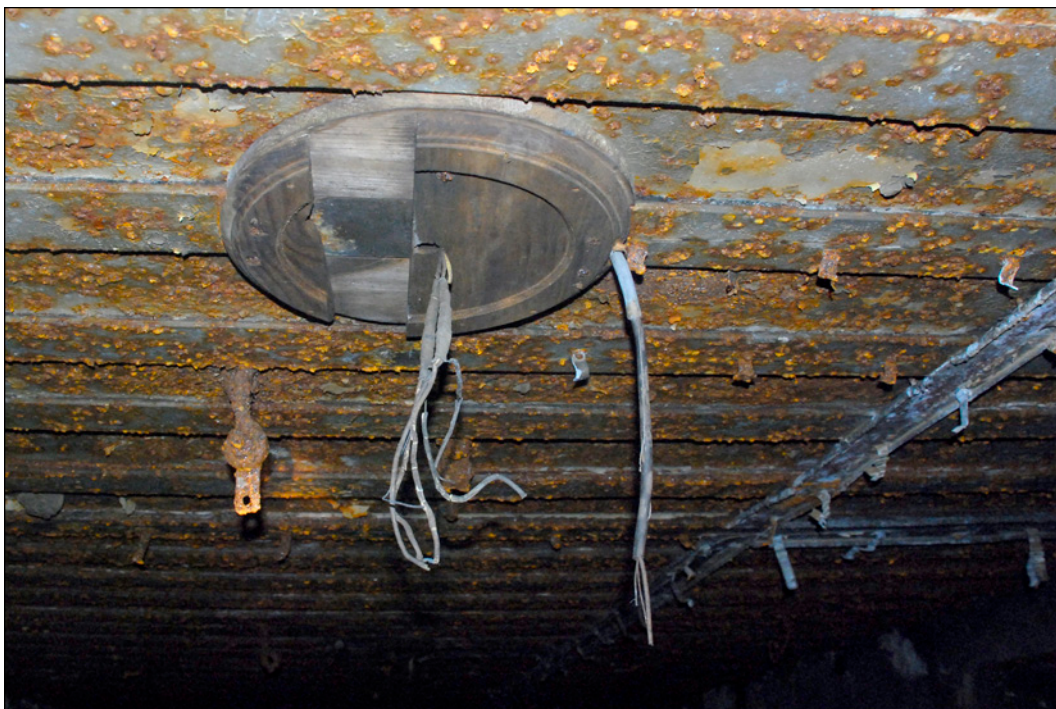
Kõpu Noorkõivu talu elektrigeneraator. Foto Mart Mõniste 2011.

Valik Kärkla elektrijaamas töötanud agregate. Kärkla elektrijaama ajalugu on kirja pandud Meeliks Julge poolt ja materjalid asuvad Hiiumaa Muuseumis.

Tahkunas rannapatareis nr 26 kasutusel olnud elektrikilbi detail Hiiumaa Militaarmuuseumis. Foto Mart Mõniste

Elektrivalgustid ja kaablid Tahkunas rannapatarei nr 26 majutusvarjendis. Foto Mart Mõniste

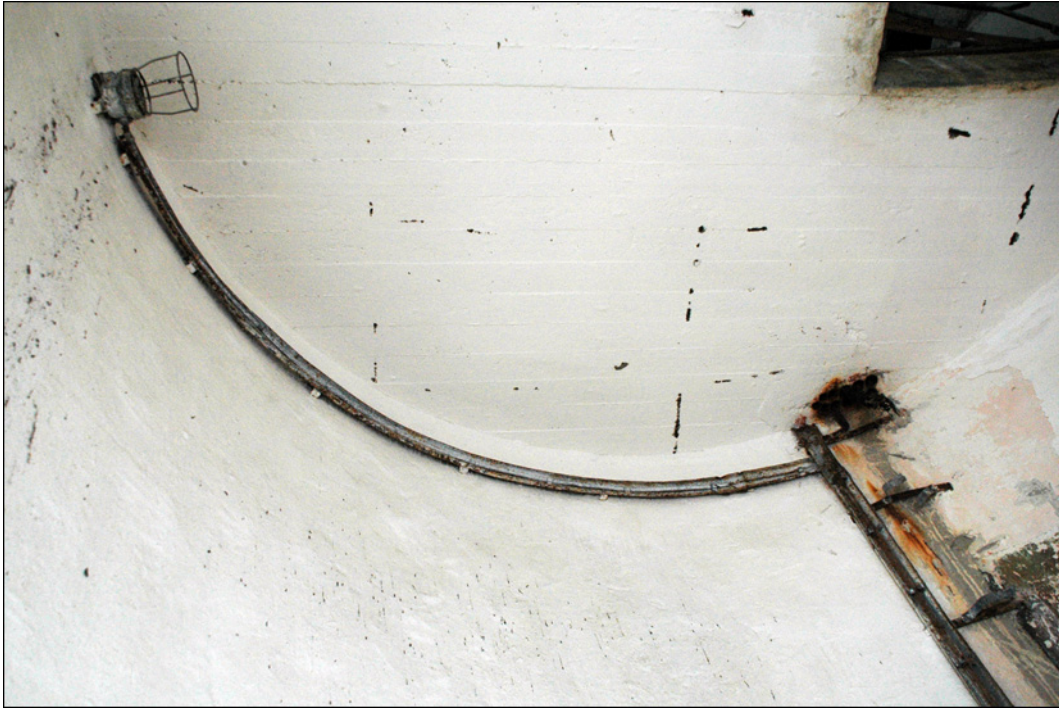
Majasisese elektriinstalatsiooni riismed ja vanaaegne elektrikilp Ristna sõjaväelinnaku elamus. Foto Mart Mõniste.

Nõukogude sõjaväes kasutusel olnud akud Hiiumaa Militaarmuuseumis.. Selliseid kasutati ka pärast sõda maamajapidamistes valgustusvoolu saamiseks. Foto Mart Mõniste

Rannapatarei nr 26 majutuspunkri kilbiruum. Tagaseinas vasakul elektrikilbi raam ja paremal ventilatsiooniseadme korpus. Laes näha elektrikaablite instalatsiooni rennid ja kinnitusklemmid, kaablid ise on kasutust leidnud mujal Hiiumaa elektrimajanduses.

Üks lambipesa Tahkusa rannapatarei nr 26 tulejuhtimistornis on imekombel säilinud, sest asub kõrgel lae all, kuhu nii lihtsalt ligi ei pääse. Klaaskupli purustamiseks on piisanud kivist.

Hiiumaa elektrifitseerimine - artikleid ajakirjandusest

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1934 01 27	Lääne Elu	7/5	Elektrivalgustus Kärddlasse [Kärddla alevis tehakse juba pikemat aega ettevalmistusu elektrivalgustuse sisseseadmiseks. Asja algatajaks on keegi eraettevõtja Toonberg. Lähemal ajal saabub kohale lokomobiil ja hakatakse püstitama liiniposte]
1934 02 07	Lääne Elu	10/5	Seisak elektrivalgustuse sisseseadmisel Kärddlas [Enne tuleb ära võita palju raskusi, millest suuremaks on asjaolu, et Kärddla on aedlinn, kus majad asuvad teineteisest väga kaugel, mis teeb liinivedamise väga kulukaks. Ka poste ei saa üles panna, sest maa on külmunud]
1934 09 28	Lääne Elu	74/3	Elekter Kärddla noorteühingu majja [Kalevivabrik lubas kasutada elektrivoolu 20 valgustuspunkti tarbeks]
1934 09 28	Lääne Elu	74/3	„Egiptuse pimedus” Kärddla tänavail. Ka „Betlemma täht” kustus.
1934 10 23	Lääne Elu	81/3	Tänavavalgustusest saab asja [Kärddla tänavavalgustuse küsimus on paigalt nihkunud]
1934 11 06	Lääne Elu	85/3	Tänavavalgustus Käinasse. Esialgu seatakse üles 4-5 valgustuspunkti
1935 08 20	Lääne Elu	62/3	Elektri küsimus [Elektrivalgustuse sisseseadmise küsimus Kärddla alevisse on juba olnud korduvalt päevakorral. Eriti kõneldi sellest paar aastat tagasi, mil hr. Toonberg rajas Kärddlasse saeveski. Asi võeti päevakorrast ära ilmselt kapitali puudusel]
1935 10 04	Hiiu Teataja	75/1	„Petlemma tähed” Kärddlas. Tänavavalgustuse viletsused ja vintsutused
1935 10 25	Hiiu Teataja	81/1	Emmaste raadiokuulajate ahastus [raadioakude laadimine Kärddlas on keeruline, kuna puudub bussiühendus]
1936 12 08	Hiiu Teataja	94/3	Kõrgessaare tuuledünamo töötab [ringhäälingult saadud tuuledünamo vallamajas raadioakude laadimiseks]
1938 02 02	Maa Hääl	14/7	Uus tuulemasin elektrivagustuse tootmiseks [joonised ja ehitamisõpetus väikese tuulegeneraatori ehitamiseks]
1939 02 01	Lääne Elu	13/9	Läänemaa elektrofitseerimine päevakorral. Lääne maavalitsus korraldab üle maakondliku ulatusega ankeedi elektrifitseerimise küsimuste selgitamiseks.
1939 02 10	Lääne Elu	17/10	Elekter. Selgituseks elektriankeedi puhul
1939 02 15	Lääne Elu	19/10	Ikka elekter. Elektri sisseseadmise kuludest
1939 02 23	Lääne Elu	23/8	Hiiumaa minevik, olevik ja tulevik. Kas on võimalik Hiiumaa elektrifitseerimine
1939 03 03	Lääne Elu	26/10	Ääremärkusi Käinast. Segadus nime suhtes lõpetatud. Ka siingi elekter päevaküsimuseks [Maavalitsuse ankeetküsitluse järgi on Käina kandis palju elektri vastaseid]
1939 03 20	Lääne Elu	33/10	Läänemaa soovib elektrit. Elektrifitseerimist asub juhtima maavalitsus.
1939 03 27	Lääne Elu	36/5	Saaremaa elektrifitseerimine algab suvel. Ehitatakse seitse blokk-jõujaama
1940 07 12	Lääne Elu	80/04	Põllumajanduse elektrifitseerimist tuleb soodustada
1942 07 02	Meie Maa	76/2	Elektrivoolu hind alaneb
1942 08 15	Meie Maa	95/4	Teadaanne elektrivoolu tarvitajatele [Uued tariifid Kuressaare jõujaamas]
1942 10 13	Meie Maa	120/3	Elektrivalgust taludele
1949 04 04	NH		Tööküllane päev uue elektrijaama ehitustöödel
1949 02 10	NH		Kärddla töötajad – laseme elektrijaama käiku 23. veebruariks
1949 02 10	NH		Uue elektrijaama ehitustöödel töötavad:
1949 02 10?	NH		Nende panus [Hiiumaa Kaubabaasi töötajad eesotsas direktor sm. Kastanjega]
1949 02 10?	NH		Ühiskondliku töö eesrindlased

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1949 02 10?	NH		Keda on vaja naelutada häbiposti?
1949 02 10?	NH		Lõpp viivitamisele [Hiiumaa Tööstuskombinaat venitab elektriijaama uste valmistamisega]
1949 02 12	NH		Elektriijaama ehitustööde tempo hoogsamaks! 23. veebruar läheneb!
1949 02 12	NH		Tööriistade puudus ei tohi olla takistuseks [kommunaalosakond eesotsas juhataja sm. Sevtschenkoga ei muretse ehitusplatsile piisavalt tööriistu]
1949 02 16	NH		Hoogu juurde elektijaama ehitamisele! Noorte tubli töö
1949 02 16?	NH		Sm. Veltsil „oma” töö
1949 02 16?	NH		Ei tunnusta ühiskondlikke kohustusi
1949 02 16?	NH		Kus on küttepuud?
1949 02 19	NH	10/3	Miks on nurjumas elektriijaama tähtajaline käikuandmine
1949 02 26	NH		Elektriijaama ehitustöödelt. Ühiskondliku töö eesrindlased
1949 02 26	NH		Liinipostide väljaveole
1949 02 26	NH		Püstitatakse liiniposte
1949 03 05	NH	14/3	Jätkata ehitamist
1949 03 05	NH		Rahva ühistööga [Foto elektriijaama ehituselt, esiplaanil Kärkla Keskkooli õpilased
1949 03 05	NH		Esimese lumeteega elektriliini postide väljaveol
1949 03 30	NH		Augud ja postid [karikatuur pooleli jäänud liiniehitusest, postiaugud on kaevatud, poste ja tänavavagustust pole]
1949 04 20	NH		Nokk kinni, saba lahti [23. veebruar oli juba viies tähtaeg, mille püstitasid elektriijaama juhtivad tegelased. Jaama käiku ei läinud, ei saanud materjale Tallinnast kätte, puudud laevaühendus.]
1949 04 23	NH		7,5 km elektriliini 1. maiks
1949 07 09	NH		Eesti NSV 9. aastapäeva auks [foto liiniehitajatest. Elektriijaama ehitustööd on jõudnud lõppjärku, masinad ja dünamod on paigal, käivad hoone viimistlustööd]
1949 07 21	NH		Linnale elektrit [täna õhtul tehakse proovikäivitus ja antakse liinidesse vool]
1949 09 10	NH		Elektriijaam vajab veel ühiskondlikke töötajaid
1949 09 15	NH		Taastamistööde rindelt. Nende panus
1949 10 01	NH		Majades särab elektrivalgus [Elektriijaama ehitus algas 1948. aasta sügisel. Alates 20. augustist töötab uus elektriijaam pidevalt]
1949 10 10	NH		Kärkla ehitab ja kasvab. Elekter on.
1949 10 20	NH		Tubli töömees [Elektriijaama vanem motorist sm. E. Triebsook]
1949 10 20?	NH		Tänavavalgustuse ohver [karikatuur]
1949 11 05	NH		Lasti käiku teine jõumasin [Üks jõumasin ei suutnud enam Kärkla kasvavaid vajadusi rahuldada. Toodi teine masin, aga generaatori saabumine viibis. Sm. Trebstok ja Viina remontisid olemasoleva vana generaatori, mis lasti käiku 29. oktoobril. Foto: rõõmsal meelel ühiskondliku töö tandrilt lahkuvatest Kärkla töötajatest]
1950 01 24	NH		Rohkem elektrienergiat
1950 02 04	NH		Lihtsa võttega 18 000 rubla kokkuhoidu [Diiselmootori jahutusvesi, mis seni voolas jõkke, juhti aurumasinasse, seetõttu kulus kütet 30-30% vähem]
1950 04 13	NH		100 ruumimeetrit küttepuude kokkuhoidu
1950 05 18	NH		Kõik taastamistööde pühapäevakule [Elektriijaama töötajad võtsid kohustuseks pikendada käsiraudteeliini]
1950 05 30	NH		Uusi väärtusi rahvamajandusele
1950 06 13			Väärtuslik masin merepõhjast [Orjaku sadamast]
1950 07	NH		Erich Triebstok 18.06.1914–10.07.1950

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1950 10 02	NH		Karikatuur tänavavalgustusest
1950 10 05	NH		Kärdla elektrijaamas valmistatakse keevituselektroode kohapeal
1950 10	NH		1000-kilogrammise väntvõlli treimine kohapeal
1950 11 18	NH		Ühise tööga suureneb Kärdla linna elektrijaama võimsus
1950 12 21	NH		Elektrivool paraneb 1. jaanuariks
1950 12 30	NH		Elektrijaama töötajate näarikink
1951 01	NH		Kadakavitsa uue aasta soovid [esilehe karikatuur, Kärdla Elektrijaama direktor Mändsalu saab kingituseks taskulambi]
1951 01 13	NH		Kadakavitsaga. Kroonika täitmata kohustustest [Mändsalu lubas suurendada jaama võimsust, aga elektripirnid jätkuvalt kahvatult punased]
1951 04 12	NH		Viisaastak tõi elektri Kärdla töötajate kodudesse
1951 06 07	NH		Kärdla linna elektrijaama töötajate üleskutse
1951 09 01	NH		Abi tuli õigel ajal [Komnoore kolhoos tänab elektrijaama kollektiivi, kes töötas kaks päeva vilja masindamisel]
1951 11 24	NH		Kärdla linna töötajaid huvitab, miks on tänavavalgustuslampidel läinud öö ja päev segamini
1951 21 01	NH		Väike veste. Ära nõua ainult teiste käest [elektrivõlglastest]
1952 04 22	NH		Päev maaparandustöid rajoonis
1952 04 22	NH		Kärdla Elektrijaama töötajad 1. mai eel
1952 07 17	NH		Piisava elektrienergia eest
1952 09 09	NH		Antud sõna ei murta
1952 09 16	NH		Kärdla Elektrijaama töötajate kollektiiv šeflusaluses kolhoosis
1953 06 18	NH		Ehitajate uued sotsialistlikud kohustused
1953 06 23	NH		Ettevalmistused elektrijaama hoone ehitamiseks
1953 09 26	NH		Linna töötajad abistavad ehitajaid uue elektrijaama hoone rajamisel
1953 10 13	NH		Ehitajate tubli töö
1953 11 19	NH		Hoogne töö uue elektrijaama ehitusplatsil
1953 12 22	NH		Kärdla uus elektrijaam viidi tähtaegselt katusealla
1954 02 25	NH		Uus elektrijaam valmib
1954 03 13	NH		Uue elektrijaama tuled
1954 03 18	NH		Paremini organiseerida ehitajate tööd
1954 05 18	NH		Asuge tööle Mäavli turbarabasse
1954 08 24	NH		Karikatuur pimedas eksinud elektrijaama direktorist
1954 10 08	NH		Kadakavitsaga. Tööpäevad õllevaadi juures
1954 10 20	NH		Meie materjale jälgides. „Tööpäevad õllevaadi juures”
1954 11 27	NH		Tehnika paremaks ärakasutamiseks
1955 09 13	NH		Elektrijaama kollektiivi uued kohustused
1955 11 19	NH		Karikatuur elektrijaama koristamata hoovist
1955 12 17	NH		Rakendame tootmisse kõik olemasolevad reservid
1956 01 07	NH		Karikatuur kolmefaasilisest voolust direktor Nurmsalu ettekujutuses
1956 09 29	NH		Originaalne lahendus
1956 10 06	NH		Talveperioodi eel elektrijaamas
1956 12 27	NH		Elekter kolhoosiküladesse
1956 08	NH		Kohtusaalist. Pikad näpud ei vii kaugele
1956 10 13	NH		Elektrivoolu füsioloogiline toime inimorganismile

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1957 01 03	NH		Nii saabus meile uus aasta
1957 01 29	NH		Reportaaž. Nendest, kes hoolitsevad selle eest, et säraksid elektrilambid
1957 02 16	NH		Kadakavitsaga. Tarbetu instrument
1957 02 16	NH		Kärdla Elektriijaama tublid töömehed
1957 03 26	NH		Lugejad kirjutavad toimetusele. Kaitseme Kärdla linna elu.
1957 04 16	NH	45/1	Töötajate mõtteid ja ettepanekuid. Kärdla elektriijaamas
1957 05 11	NH		Elektrienergia kasutamise olukorrast Kärdla linnas
1957 05 21	NH		Töötajate kollektiivi kasvataja
1957 07 18	NH		Maa-alune kõrgepingeliin
1957 08 22	NH		Elekter metsaküladesse
1957 12 28	NH		Elekter odavamaks
1958 01 04	NH		Elektrienergiaga varustamine
1958 01 11	NH		Elektriijaama peainsener sm. Metsis
1958 01 14	NH		Kõrvalekaldumatult täita liikluseeskirju
1958 02 06	NH		Linna „südames”
1958 04 12	NH		Puuvargad tabati
1958 04 26	NH		Noor ratsionaliseerija [elektriijaama remondiluksepp Avo Paulus]
1958 05 01	NH		Foto: püstitatakse liiniposte
1958 05 22	NH		Elekter kolhoosiküladesse
1958 06 28	NH		Följeton. Sõitsime Riiga
1958 06			Teadaanne. Seoses liinide rekonstrueerimisega toimuvad väljalülitamised 24. juunist 28. juunini
1958 09 13	NH		Elekter leiab avara tee Hiiumaa küladesse
1958 09 20	NH		Elekter on majas
1958 10 30	NH		Kärdla diiseljõujaam
1958 11 06	NH		Kolhoosiperedes lõövad särama elektrilambid
1958 11 06	NH		Kuuplaan täideti
1958 11 22	NH		Rohkem elektrienergiat
1958 11 27	NH		Karikatuur Kärdla tänavavalgustusest
1958 11 29	NH		Käina ümbruses särab elekter
1958 12 05	NH		Peetroleumilambid on kolikambris
1958 12 23	NH		Ees seisavad suured ülesanded
1958 12	NH		Teadaanne
1959 01 06	NH		Nii kulgevad elektriliinid mööda Hiiumaad
1959 03 28	NH		Kolhoosi elektrik Heino Annus
1959 03 28	NH		Armastus töö vastu [Fotol Kalev Põllu]
1959 05 12	NH		Foto Kassari alajaamast
1959 05	NH		Seadmed viiakse üle elektri jõule
1959 06 02	NH		Elektriijaama meistrimehed
1959 07 09	NH		Taastatakse normaalne olukord
1959 07 21	NH		Elektriijaama töötajailt
1959 08 15	NH	97/1	Kümme aastat Kärdla elektriijaama
1959 08 15	NH		Elamu elektriijaama töötajatele
1959 09 29	NH		Lüüli Rattul ja Kalev Põllu taotlevad kommunistliku töö lööklase nimetust

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1959 10 15	NH		Meile kirjutatakse. Istun õhtuti pimedas.
1959 10 28	NH		Tootmisülesanded täidetakse ennetähtaegselt
1959 11 03	NH		Sügisese auto-motovõistlused Kärddlas
1959 11 12	NH		Ka „Ühenduses” löövad särama elektritlled
1959 11 17	NH		Uueks aastaks punanurk
1959 11 24	NH		Tagasi tööle kodukolhoosi
1959 12 17	NH		Lõpetati ümberhindamine
1959 12 29	NH		Miljon kilovatt-tundi elektritenergiat
1959 12 29	NH		„Ühenduses” särab elektrivalgus
1960 01 07	NH	2/1	Kasutame elektritenergiat säästlikult
1960 01 07	NH		Uus kõrgepingeliini trass
1960 01 09	NH		Hiiumaa laialdaseks elektrifitseerimiseks
1960 01 09	NH		Teile. kolhoosielektrikud!
1960 01 12	NH		Küsimus Kärddla linna täitevkomiteele
1960 01 16	NH		Tänavavalgustuse aega pikendati
1960 03 26	NH		Uued „eetodid” elektritenergia säästmiseks
1960 03 19	NH		Ühe õige armastuse lugu
1960 04 12	NH		Edukas töö
1960 05 21	NH		Raamatuid töötajatele
1960 05 24	NH		Esimesed „Volgad” Hiiumaal
1960 05 24	NH		Algas uue elektrijaama ehitamine
1960 07 30	NH		Ehitati postide immutusseade
1960 08 09	NH		Kärddlast delegatsioon elektrijaamade töötajate vabariiklikul kokkutulekul
1960 08 11	NH		Elekter Suursadamas
1960 08 18	NH	97/2	[skeem Hiiumaa elektrifitseerimisest 1949-1965]
1960 08 18	NH	97/2	Elekter meie kolhoosikülas
1960 08 18	NH	97/2	Tormilise kasvu aastad
1960 08 18	NH	97/2	NLKP Keskkomitee juulipleenumi otsused on meie kollektiivi innustajaks
1960 08 18	NH	97/2	Foto: Kalev Põllu
1960 08 18	NH	97/3	Tööprotsesside mehhaniseerimine on tähtsamaid ülesandeid juulipleenumi otsuste elluviimisel.
1960 08 18	NH	97/3	Foto: vaade elektrijaama masinasaali
1960 08 18	NH	97/3	Töötajate heaolu kasvab pidevalt
1960 08 18	NH	97/3	Elektritsehhi meister Meeliks Julge
1960 08 18	NH	97/3	Elektrijaama meistrimeeste töömailt. Immutusseade Tubalal
1960 09 15	NH	109/1	Liiva tänavas kerkib 8-korteriline elamu
1960 10 01	NH		Üks lauluke
1960 10 27	NH		Ka koosolekust sõltub palju
1960 11	Pikker	21	Paradiislikud autojuhid. Ja nad ... ei häbenenud mitte [Elektrijaamast käidi asutuse liikuva töökojaga laupäeval mandril]
1960 12 13	NH		Kui kaua kolhoosides mõeldakse ignoreerida ohutustehnika nõudeid elektrit kasutamisel
1960 12	NH		Elekter Harjul [22. detsembril süttisid lambid]
1960 12	NH		Elektrivalgus lööb särama [Emmaste]
1961 01 14	NH		Tähtajad mööduvad, olukord aga ei parane

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1961 02 25	NH		Laskevõistlused armee aastapäeva tähistamiseks
1965 10 09	NH		Foto: vaade Kärkla elektrijaamale
1966 02 19	NH	21/1	Kolhoosnikutele müüdava elektrienergia hindadest
1966 06 16	NH	71/1	Elekter – vajalik ja võimas abimees
1966 09 06	NH		„Elekter on, aga ...” [Kriitikavastus, miks on Lenini nimelises kolhoosis elekter nõrk. Liinid viletsad ja ikka veel üle andmata]
1966 10 15	NH	123/1	Elektri võidukäik Hiiumaal jätkub
1967 01 03	NH	2/4	Algavad elektrikute kursused
1967 02 28	NH	26/1	Uut rajooni energiamajanduses [1. veebruarist iseseisev Hiiumaa võrgurajoon, ülem Mihelson]
1967 08 19	NH	97/1	Ehitatakse ... elektrit
1967 09 09	NH		Energeetikute tööhoog ei raue
1967 10 10	NH		Foto: elektrijaama masinasaali ehitus
1967 12 21	NH	149/1	Jõu ja valguse tootjad [Elektrijaamas üle 50 töötaja, fotodel Meeliks Julge ja Verner Juhe]
1968 12 21	NH	148/1	Intervjuu. Võimsus suureneb [Elektrijaama vanemmeister sm. Liibert vastab küsimustele]
1969 03 15	NH		Lubadused ja ... teod. Meenutusi „Hiiu Teataja” veergudelt [Kärkla elektrivarustuse ja tänavavalgustuse kajastusi 1934. aasta htedest]
1969 11 07	NH	130/3	Elekter on nüüd kõige tavalisem asi
1969 11 07	NH	130	Killukesi eilsest ja tänasest Jausast [Fotol Johannes Vaus, Jausa veskis töötanud 8-9 aastat]
1970 03 28	NH	37/4	Elektritarbijatele. Seoses diislikütuse nappusega katkestatakse rajooni täitevkomitee korraldusel ajutiselt elektrivoolu andmine laupäeval ja pühapäeval kella 11–16-ni ja igal öösel kella 1–4-ni.
1970 09 26	NH		Elektrimontöör-veteran [Erich Pisa. elektrijaamas 1952. aastast]
1970 12 08	NH		Elektrienergia andmise piiramisest
1970 12 22	NH	151	Meenutades senist, vaadates vastu uuele
1970 12 22	NH	151	Enne elektrit [Endine õpetaja Magda Sõlg meenutab aegu enne elektrit, foto vanast elektrijaamast]
1971 01 16	NH	6/1	Hiiumaa varustamine elektrienergiaga
1971 10 21	NH		Töökoht korras [Kord ja puhtus elektrijaama ruumides ja teritooriumil, töötajad hoiavad korda nagu oma kodus]
1971 10 28	NH		Repliik. Kui meenutatakse „Petelmma tähte” [Kärkla tänavavalgustust ei lülitata alati sisse pimeduse saabudes]
1971 12 21	NH	149	22. detsember - energeetikute päev
1972 10 24	NH		Elektri saamiseks mandrilt
1972 11 22	NH		Elektrivool hakkab tulema mandrilt
1973 12 22	NH		Täna on energeetikute päev. Võimsust juurde
1974 02 09	NH	17/4	Uhine üritus [rajatavatel kõrgepingeliini trassidel võimalk teha küttepuid ja tarbepuid, küsida metskonnast]
1974 02 14	NH		Merekündja meenutusi [Robert Mets [tegi omal ajal elektrit Emmaste võitööstuses]
1974 06 08	NH		Hiiumaa saab elektrit mandrilt [7. juunil lülitati tööle Luguse alajaam - Kassari, Vaemla, Putkaste, osaliselt Käina, Suuremõisa, Heltermaa ja Värssu saavad voolu madri võrgust. Mujale liini ehitamine jätkub]
1974 06 15	NH	70/2	Jätkus elektri võidukäik [Nädal tagasi Luguse alajaamas pidulik miiting Hiiuma mandri võrguga ühendamise puhul]
1974 08 15	NH	96/2	Kakskümmend viis aastat elektri võidukäiku Hiiumaal

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1974 12 21	NH	149/1	Hiiumaa energeetikute töömailt [Energeetikute päeva puhul annab interjuu Hiiumaa Võrgurajooni ülem Frits Liibert, fotol liinide vanemmeister Eino Reidla]
1975 02 01	NH	13/1	Elektrimeestel tööd jätkub [Kohalike liinide rekonstrueerimine]
1975 11 22	NH	137/1	Rajuilm [Kärdlas tuule kiirus 34 m/s, elektrita jäi kogu Kõpu ja Kõrgessaare kant, pahandused kalatehases ja kolhoosis, side mandriga praktiliselt katkenud, ainult üks telefoniliin]
1975 12 20	NH	149/1	Elektri võidukäik kestab ka X viisaastakul [F. Liiberti intervjuu, fotodel Laine Martin ja Aare Kindel]
1976 02 12	NH	18/4	Hiiumaa energiaga varustus paranes veelgi
1977 06 11	NH	68/2	Tegijat kiidab kõige paremini töö [Frits Liibert 50]
1977 12 22	NH	149/1	Ligi 20 miljonit kilovatt-tundi
1978 02 28	NH	25	Kuidas elekter Hiiumaale jõuab?
1978 10 12	NH		Elektri võidukäik Hiiumaa majandites
1978 12 16	NH	147/2	Üks tõsine töömees [Evald Mändsalu 60, esimene Kärdla elektrijaama direktor]
1978 12 21	NH	149/1	Anname oma panuse
1979 01 20	NH	8	Õnnitleme Oskar Randmaad [Oskar Randmaa 60. 22. territoriaalkorpuse 180. diviisi 21. polgu 2. pataljoni luuraja. Raskelt haavata, invaliid. Olnud elektrijaama juhataja.]
1979 08 18	NH	96/1	30 aastat riikliku elektrivõrgu rajamise algusest Hiiumaal
1980 12 20	NH	149/1	Meie tööd ja tegemised
1981 03 12	NH		In memoriam Oskar Randmaa [1919-1981, töötanud elektrijaama direktorina]
1981 06 21	NH	84/1	Uuel elektriliinil [Lõppemas on 24 km pikkuse Lauka liini ehitus, algavad Lauka alajaama ehitustööd, jätkuvad tööd Emmaste alajaamas]
1982 02 09	NH	16/3	Mineviku raadioelust Kärdlas [Ainuke koht, kus raadioakusid maksu eest laeti, oli Kärdla kalevivabrik]
1982 02 09	NH	16/3	Kui kinematograaf Hiiumaale tuli [vabrikukino 1913]
1982 02 20	NH	21/1	Ainult kaks küsimust. Saaremaa Kõrgepingevõrkude Hiiumaa Võrgurajooni ülem Frits Liibert
1982 06 08	NH		Teadaanne. Emmaste-Käina 35 kV liini teise ahela ehituse ajal viiakse Hiiumaa elektritarbijad Kärdla diiselelektrijaama toitele.
1982 06 24	NH		Käsil elektriliinide ja tänavavalgustusvõrgu rekonstrueerimine [Kärdlas]
1982 09 11	NH	107/2	Kui vool katkeb
1983 07 07	NH	79/3	Elektrimeeste suvetööd [Väino Koolmeistri intervjuu]
1983 09 24	NH	113/2	Pikki aastaid ühes ametis [Alfred Peterson 60. 1943. aastast Käina saeveskis ja elektrijaamas kütja, 1946. aastast Haapsalus]
1983 12 20	NH		Töökindlus on kasvanud [Energeetikute päeva puhul annab interjuu Hiiumaa Võrgurajooni ülem Frits Liibert]
1984 01 05	NH	2/3	Torm tegi tempe [30. detsembril katkes madri elekter, liinidel palju puid]
1984 05 10	NH	54/2	Töökas ja aktiivne [Eino Reidla 50]
1984 12 22	NH		Energeetikutel on täna tähtpäev
1985 05 30	NH	63/3	Mis siis, kui elekter äkki kaob [Rahvakontroll majandite varujõuamade korrasolekust]
1985 12 21	NH	149/1	Elektritarbine laieneb
1985 12 21	NH	149/1	Oma eriala tublimad [Oivo ja Väino Koolmeister]
1986 03 22	NH		Eluaegne masinatöbi [Oskar Saarna 75. Olnud Käina MTJ töökoja jõujaama masinist. Andis kuni 1958. aastani voolu ka külaperedele, siis jõudis Käinasse elektriliin Kärdlast]
1987 06 13	NH	69/3	Õnnitleme. Alati korrektne ja täpne [Frits Liibert 60]
1987 11 24	NH	138	Foto Luguse hüdroelektrijaamast 1949

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1987 10 13	NH	120/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 1.
1987 10 15	NH	121/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 2.
1987 12 17	NH	123/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 3.
1987 12 20	NH	123/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 4.
1987 12 24	NH	125/4	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 5.
1987 12 27	NH	126/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 6.
1987 12 29	NH	127/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 7.
1987 12 31	NH	128/3	Pildikesi sõjajärgsest elektritegemisest 8. LÕPP
1987 12 22	NH		75 küünalt elektrimeeste pidulaul [Enam kui kolmveerand sajandit on möödunud päevast, mil Hiiumaal esimene elektrikirm hõõgvele lõi]
1988 03 29	NH	27/1	Inimesi rajooni autahvilt Tõnu Liibert, foto
1988 12 22	NH	149/1	[Energeetikute päevaks]
1989 10 12	H	120/2	Mälestuskilde 40-aastasest elektrijaamast 1.
1989 10 14	H	121/2	Mälestuskilde 40-aastasest elektrijaamast 2.
1989 10 17	H	122/1	Mälestuskilde 40-aastasest elektrijaamast 3.
1989 10 19	H	123/3	Mälestuskilde 40-aastasest elektrijaamast 4. LÕPP
1989 12	Tehnika ja tootmine	12	Eesti tööstus- ja tehnikamälestisi. Jausa vesiveski Hiiumaal [6 fotot ja paar lauset juttu]
1990 07 24	H	085/3	Kodusaare radadel: Kuidas Selja küla silmavalgust sai
1990 08 09	H	92/3	Emmaste kooli kroonikat sirvides 2. [1943. aasta teisel poolel pandi koolimajja sisse elekter]
1990 08 11	H	93/2	Emmaste kooli kroonikat sirvides 3. [veel 1960/61 õppeaastal kasutusel olnud „tattninad” võis kolikambrisse viia, uue elektriliini väljaehitamisega sai koolimaja nõuetekohase valgustuse]
1990 08 16	H	95/2	Mida kirjutati 30 aastat tagasi [Hiiumaa elektrifitseerimine kulges edukalt. 8. augustil anti vool Suursadamasse]
1990 08 14	H	094	Esimesed tänavalaternad Käinas ja Kärddas [Lääne Elu 1934 23. okt.]
1990 09 11	H		Hiiumaa suudeti ära toita [Kaks päeva oli remondi tõttu katksetatud voolu samine mandrilt, töötas oma diiseljaam]
1990 10 13	H	120/2	Meenutusi Kärddla elektrijaama viimasest aurumasinast 1.
1990 10 16	H	121/2	Meenutusi Kärddla elektrijaama viimasest aurumasinast 2.
1990 10 18	H	122/3	Meenutusi Kärddla elektrijaama viimasest aurumasinast 3.
1990 10 20	H	123/2	Meenutusi Kärddla elektrijaama viimasest aurumasinast 4.
1990 10 23	H	124/2	Meenutusi Kärddla elektrijaama viimasest aurumasinast 5. LÕPP
1990 11 22	H	173/3	30 aastat tagasi. Mida kirjutati [Laukal andis voolu traktoriga ringiaetav generaator. Nüüd saadi 45 kVA diiselagregaat ja traktor võis sõita tagasi põllule]
1991 02 07	H	016	Foto: Jausa vesiveski
1993 08 26	H	97/4	Oma elektriga tuba soojaks [Kassaris Hugo Maide suvila õuel tuulegeneraator, Venemaa toode. Teadaolevalt esimene uueal ajal tõle pandud tuulegeneraator Hiiumaal]
1995 08 31	H	100	Elektri kasutamisest Kärddlas ja selle tulevikust 1.
1995 09 02	H	101	Elektri kasutamisest Kärddlas ja selle tulevikust 2.
1995 09 05	H	102	Elektri kasutamisest Kärddlas ja selle tulevikust 3. Lõpp
1997 06 12	H	66	Õnnitleme. Keeruka saatusega mees [Frits Liibert 70. Sünninud Võrumaal. Pärast sõda tunnistati vanemad kulakuteks, pere kolis Pihkva oblastisse. Frits varjas viis ja pool aastat metsas ja sugulaste pool, sest polnud sõjaväepiletit. 1958. aastal saadeti Antsla elektrijaamast 2 meest Kärddlasse kaadri tugevdamiseks, kolmeks aastaks. Robert Ani pandi ülemaks ja Liibert masinatsehhi juhatajaks]

Kuupäev	Väljaanne	Nr	Nimetus
1999 08 14	H	93	Kärdla elektrijaam 50
2001 12 15	H		Mis elektrimeestel käsil? [Elektrimeeste tegemistest rääkisid Toomas Arbo ja Indrek Sild]
2004 Suvi	TM Kodu & Ehitus		Üks veski seisab vete pääl ...[Jausa vesiveskist]
2008 07 25	HL	57	Uinuv kaunitar ärkab uuele elule [MTÜ Kärdla Elektri jaam alustab ekskursioonide korraldamist elektri jaamas]
2008 08 01	HL		Nädalavahetusel elektri jaama ekskursioonile